

Het is cultuur, domoor!

Een onderzoek naar de nieuwe politieke cultuur en haar invloed op het klassengebonden stemgedrag.

Jeroen van der Waal
Studentnummer: 274442
Rotterdam, juni 2005
Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Opleiding Sociologie
Begeleider: Drs. P. H. J. Achterberg

Het is cultuur, domoor!

Een onderzoek naar de nieuwe politieke cultuur en haar invloed op het klassengebonden stemgedrag.

Woord vooraf

Deze scriptie is mede tot stand gekomen door de betrokken begeleiding van Peter Achterberg, het kritische commentaar van Willem de Koster en de voorzet tot het onderwerp door Dick Houtman. Ik ben deze heren hiervoor veel dank verschuldigd.

Rotterdam, juni 2005

Jeroen van der Waal

Voor Ronald I. en Paul N.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Inleiding	1
<i>Deel 1</i>	<i>De aard van de nieuwe politieke cultuur en waarom zij het klassengebonden stemgedrag verdringt.</i>	5
Hoofdstuk 2	De nieuwe politieke cultuur en klassengebonden stemgedrag	6
	2.1 De aard van de nieuwe politieke cultuur	6
	2.2 De invloed van de nieuwe politieke cultuur op het klassengebonden stemgedrag	9
	2.3 Samenvatting en hypothesen	11
Hoofdstuk 3	Data en operationalisering	12
Hoofdstuk 4	Issuesaillantie, klassen en stemgedrag	17
	4.1 De temporele ordening in culturele issuesaillantie	17
	4.2 Stemt de middenklasse eerder tegen haar klassenbelangen in dan de arbeidersklasse?	20
	4.3 Het culturele stemgedrag van klassen	22
	4.4 Conclusies	25
<i>Deel 2</i>	<i>De rol van economisch en cultureel kapitaal in de nieuwe politieke cultuur</i>	28
Hoofdstuk 5	De invloed van cultureel en economisch kapitaal op het stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur	29
	5.1 Inleiding	29
	5.2 Cultureel stemgedrag en economisch stemgedrag	30
	5.3 Samenvatting en hypothesen	32

Hoofdstuk 6	Operationalisering, analyses en resultaten van het tweede deel	33
6.1	Operationalisering	33
6.2	Cultureel en economisch stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur	34
6.3	Conclusies	36
Deel 3	<i>Het is cultuur, domoor!</i>	39
Hoofdstuk 7	Bevindingen en blinde vlekken	40
7.1	Beantwoording van de probleemstelling	40
7.2	De blinde vlek van Inglehart	41
7.3	De blinde vlek van Stonecash	42
7.4	De blinde vlek in onderzoek naar klassengebonden stemgedrag	43
7.5	De blinde vlek van Nieuwbeerta	44
Noten		47
Literatuur		49

Hoofdstuk 1

Inleiding

Politiek sociologen in westerse landen hebben in de naoorlogse periode veel belangstelling gehad voor de rol van economische vraagstukken in de politiek. Hieruit is de dominante visie ontstaan dat politiek voornamelijk de regulering van het conflict over de verdeling van de schaarse middelen is. Zo stelde Lipset drie decennia terug dat: “in every modern democracy conflict among different groups is expressed through political parties which basically represent a democratic translation of the class struggle” (1960: 230). Politiek wordt door Lipset dus vereenvoudigd tot een democratische klassenstrijd. Partijen aan de linkerkant van het politieke spectrum behartigen in deze strijd de belangen van economisch zwakkeren. Wegens het nastreven van economische herverdeling is links de ‘natuurlijke’ bondgenoot van de arbeidersklasse. Veel linkse partijen staan dan ook als arbeiderspartij te boek, of zinspelen hierop in hun naam. Denk hierbij aan Labour in Engeland, Ierland en Australië, en aan de Partij van de Arbeid in Nederland. Rechtse partijen behartigen de belangen van economisch sterkeren. Het beschermen van de economische status-quo door rechts, maakt het de ‘natuurlijke’ bondgenoot van de middenklasse.

Doordat de idee dominant is dat economische vraagstukken de politiek beheersen, staat het concept klasse in de politieke sociologie centraal voor het verklaren van stemgedrag. Vanwege hun economische belangen stemt de arbeidersklasse links, en de middenklasse rechts. Dit wordt het klassengebonden stemgedrag genoemd. Dertig jaar na zijn stelling dat de politiek een democratische klassenstrijd is, beweerde Lipset echter dat het klassengebonden stemgedrag aanzienlijk is afgenomen (Clark & Lipset, 1991).

In de discussie die daar op volgde toont Nieuwbeerta (1995; 2001; Nieuwbeerta & De Graaf, 1999) de afname van het klassengebonden stemgedrag in westerse landen overtuigend aan. Nieuwbeerta stelt daarom dat

with the discovery of substantial differences in overall levels of relative class voting between Western industrial countries in the postwar period and, during the same period, significant declines in class voting levels within these countries, future studies should focus on explaining these differences and trends. (2001: 133).

De afname van het klassengebonden stemgedrag wordt niet meer betwijfeld, slechts het verklaren van deze trends is wat rest. Zelf heeft hij dit voornamelijk geprobeerd met theorieën

ontleend aan de klassenanalyse (Nieuwbeerta, 1995; Nieuwbeerta et al. 2000; Nieuwbeerta & Ultee, 1999). Veranderende economische verhoudingen in westerse samenlevingen blijken echter niet debet te zijn aan de afname van het klassengebonden stemgedrag.

Inmiddels wordt de afname van het klassengebonden stemgedrag steeds meer in verband gebracht met het containerbegrip 'nieuwe politieke cultuur'. Deze 'nieuwe' politieke cultuur onderscheidt zich van de 'oude' politieke cultuur door haar niet-economische karakter, en komt voort uit het moderniseringsproces dat westerse samenlevingen de afgelopen decennia hebben ondergaan. Door dit moderniseringsproces zijn vraagstukken rond individuele vrijheid en sociale orde steeds meer de politieke agenda gaan bepalen. Zo is naast de 'oude' economische breuklijn een 'nieuwe' culturele breuklijn in de politiek ontstaan. Theorieën die de afname van het klassengebonden stemgedrag verklaren door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur hebben doorgaans meer succes dan theorieën die veranderende economische verhoudingen hiervoor verantwoordelijk stellen (Achterberg, 2005a, 2005b, 2005c; Achterberg & Houtman, 2003; Houtman, 2003).

Het onderzoek naar de invloed van de nieuwe politieke cultuur op het klassengebonden stemgedrag kent echter twee belangrijke blinde vlekken. De eerste betreft de visie van Inglehart (1977, 1997a, 1997b) over de aard van de nieuwe politieke cultuur. Hij stelt dat de nieuwe politieke cultuur louter cultureel progressieve thema's behelst. Opgroeien in welvarende omstandigheden brengt volgens Inglehart met zich mee dat steeds meer mensen belang hechten aan individuele zelfontplooiing. Hierdoor wordt in de politieke cultuur steeds meer het accent gelegd op individuele vrijheid en culturele diversiteit. Daarmee stelt Inglehart de nieuwe politieke cultuur gelijk aan de opkomst van nieuw-links.

Ignazi (2003) stelt dat Inglehart zijn ogen sluit voor de werkelijke aard van de nieuwe politieke cultuur omdat daarin ook de *inperking* van individuele vrijheid en culturele diversiteit wordt benadrukt. De 'stille revolutie' van Inglehart (1977) heeft een 'stille contrarevolutie' opgeroepen waarin de cultureel progressieve agenda een cultureel conservatieve agenda tegenover zich heeft gekregen. Wat Ignazi verwijt aan Inglehart is dat deze geen oog heeft voor de opkomst van nieuw-rechts. Deze vermeende blinde vlek van Inglehart wordt in deze scriptie onderzocht.

Inglehart en Ignazi stellen dat de stille revolutie en de stille contrarevolutie een grote aantrekkingskracht hebben op respectievelijk de middenklasse en op de arbeidersklasse. Daarom wordt de opkomst van de nieuwe politieke cultuur in verband gebracht met de

afname van het klassengebonden stemgedrag. Als leden van de arbeidersklasse op nieuw-rechts stemmen, en leden van de middenklasse op nieuw-links, wordt immers het klassengebonden stemgedrag ondermijnd. Veel van de gebruikte conceptualisering en operationalisering van het begrip klasse in dit onderzoeksveld herbergen echter twee verschillende statushiërarchieën - economisch kapitaal en cultureel kapitaal (Houtman, 2003; De Graaf & Kalmijn, 2001). Deze statushiërarchieën liggen ten grondslag aan bijbehorende stemmechanismen. In de huidige onderzoekspraktijk wordt vaak geen onderscheid gemaakt tussen deze statushiërarchieën. Zij zijn in veel studies vermengd in één statushiërarchie genaamd klasse. Hierdoor worden de twee corresponderende stemmechanismen aan het oog onttrokken. De gebruikelijke onderzoekspraktijk creëert hierdoor een tweede blinde vlek. Door de vermenging van cultureel en economisch kapitaal is het niet goed mogelijk om te controleren wat de rol van beide statushiërarchieën is in de nieuwe politieke cultuur. Het onderzoek naar de afname van klassengebonden stemgedrag impliceert echter dat economische kapitaal zijn waarde verliest voor het bepalen van stemgedrag. Het toegenomen belang van culturele vraagstukken doet vermoeden dat cultureel kapitaal juist aan belang wint voor het bepalen van stemgedrag.

In deze scriptie worden deze twee statushiërarchieën wel van elkaar onderscheiden teneinde de rol van de twee verschillende stemmechanismen in de nieuwe politieke cultuur te onderzoeken.

De twee beschreven blinde vlekken vragen om opheldering. Deze opheldering is het doel van deze scriptie. Deze tracht ik te bereiken aan de hand van de volgende probleemstelling:

Wat is de aard van de nieuwe politieke cultuur, welke invloed heeft de nieuwe politieke cultuur op het klassengebonden stemgedrag, en wat is de invloed van economisch en cultureel kapitaal op het stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur?

In het eerste deel van deze scriptie, dat hoofdstuk twee tot en met vier beslaat, wordt de aard van de nieuwe politieke cultuur onderzocht. Dit wordt vervolgens in verband gebracht met de afname van het klassengebonden stemgedrag. De invloed van de nieuwe politieke cultuur op het klassengebonden stemgedrag wordt per klasse onderzocht. Dit maakt het mogelijk om vele veronderstellingen die in bestaande theorieën besloten liggen te onderzoeken.

In het tweede deel van deze scriptie, ofwel hoofdstuk vijf en zes, wordt de invloed van economisch kapitaal en cultureel kapitaal op het stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur onderzocht.

Het derde deel beslaat het afsluitende hoofdstuk waarin de resultaten van deel één en twee met elkaar in verband worden gebracht. Hierbij wordt de bestaande onderzoekspraktijk naar de nieuwe politieke cultuur en het klassengebonden stemgedrag gezien in het kader van de onderzoeksresultaten.

Deel 1

De aard van de nieuwe politieke cultuur en waarom zij het klassengebonden stemgedrag verdringt.

Hoofdstuk 2

De nieuwe politieke cultuur en klassengebonden stemgedrag

2.1 De aard van de nieuwe politieke cultuur

In de politieke sociologie wordt sinds kort gesteld dat sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw de politieke cultuur steeds minder wordt gedomineerd door het conflict over de verdeling van de schaarse middelen. In dit conflict laten de arbeiders- en middenklasse zich voor het bepalen van hun stemgedrag leiden door hun economische positie. Inmiddels zouden in plaats van dit klassenconflict nieuwe maatschappelijke breuklijnen steeds belangrijker zijn voor stemgedrag. Om deze transitie te beschrijven worden verschillende termen gebruikt. Zo heeft Inglehart (1997) het over een ‘postmoderne politieke cultuur’, Clark & Rempel (1997) spreken over een ‘postindustriële politieke cultuur’, terwijl Clark het later afdoet als een ‘nieuwe politieke cultuur’ (Clark, 2001a, 2001b). Allen stellen dat ‘oude’ politieke issues, voortkomend uit het klassenconflict, aan belang verliezen door de opkomst van ‘nieuwe’ politieke issues. Nieuwe politieke issues kenmerken zich volgens deze auteurs, in tegenstelling tot oude politieke issues, door hun niet-economische karakter. Deze kwalificering laat echter nog een heel spectrum aan mogelijkheden open over wat deze nieuwe politieke issues nu precies zijn (cf. Pakulski, 2001).

Achterberg (2005a, 2005b) komt na een verkenning van de bestaande literatuur tot de conclusie dat er grofweg twee typen issues in de nieuwe politieke cultuur zijn te herkennen: ecologische en culturele. Ecologische issues betreffen de bescherming van het milieu en vraagstukken rond duurzame ontwikkeling¹. Culturele issues betreffen vraagstukken omtrent individuele vrijheid en sociale orde. De aard van deze nieuwe culturele issues is nog onder debat. Er zijn in dit debat twee visies te onderscheiden. De eerste visie is dat het de opkomst van cultureel progressieve thema’s betreft (cf. Clark 2001a). Met name de theorie van Inglehart (1977, 1997a, 1997b) is hier dominant. De opkomst van de nieuwe politieke cultuur, door Inglehart postmoderne politieke cultuur genoemd, beschrijft hij als volgt: “Postmodernism is the rise of *new* values and lifestyles, with greater tolerance for ethnic, cultural, and sexual diversity and individual choice concerning the kind of life one wants to lead” (1997b: 23 cursivering in origineel). Individuele vrijheid en culturele heterogeniteit worden volgens deze beredenering steeds minder geproblematiseerd, of zelfs

nastrevenswaardig gevonden. Inglehart stelt dat deze cultureel progressieve thema's saillanter worden omdat jongere leeftijdscohorten hier meer nadruk op leggen. Hun socialisatie in tijden van grote welvaart zou daar debet aan zijn. Dit proces noemt Inglehart de 'stille revolutie' (Inglehart, 1977). Deze visie dat de nieuwe politieke cultuur gekenmerkt wordt door cultureel progressieve thema's is niet verwonderlijk, omdat sinds de jaren zestig sociale bewegingen van cultureel progressieve signatuur zijn opgekomen, zoals de vredesbeweging en bewegingen voor de emancipatie van minderheden zoals vrouwen, homoseksuelen en etnische minderheden (cf. Kriesi, 1989). Deze progressieve sociale bewegingen drukken sindsdien hun stempel op het publieke en politieke discours.

De tweede visie stelt dat nieuwe culturele issues niet per definitie cultureel progressieve, ofwel nieuw-linkse, waarden behelzen: ook de opkomst van de autoritaire stroming nieuw-rechts, waarin cultureel conservatieve waarden worden benadrukt, wordt tot de nieuwe politieke cultuur gerekend. Dat Inglehart dit niet onderkent komt volgens Flanagan (1979, 1987) door de schaal waarmee Inglehart de opkomst van het postmaterialisme meet. Deze schaal is volgens Flanagan een samenraapsel van twee verschillende waardendimensies. Het zou de waardedimensie libertarisme/autoritarisme, waarin de benadrukking van individuele vrijheid tegenover de inperking daarvan staat, samenvoegen met een dimensie waarmee wordt gemeten of iemand de nadruk legt op 'oude', economische issues of 'nieuwe', culturele issues. Hierdoor blijft verborgen dat nieuwe culturele issues zowel een linkerflank (cultureel progressief) als een rechterflank (cultureel conservatief) kennen, zoals ook oude economische of klasse issues een linkerflank (economisch progressief) en rechterflank (economisch conservatief) kennen (cf. Flanagan & Lee, 2003).

Flanagan is het met Inglehart eens dat de opkomst van de cultureel progressieve agenda van nieuw-links weliswaar de economische issues heeft verdrongen. Zij heeft volgens hem echter ook een tegenbeweging opgeroepen die juist cultureel conservatieve issues benadrukt - ofwel nieuw-rechts (1987: 1308). Eenzelfde beredenering is te vinden bij Ignazi (1992, 2003). In tegenstelling tot Inglehart beweert hij dat de opkomst van de nieuwe politieke cultuur niet louter bij cultureel progressieve thema's blijft.

However, the same process of class and value de-alignment provoked by post-industrialism has produced different and even opposite concerns. While on one side the post-material agenda and its political by-products – the left-libertarian and green parties – expressed the drive for self-affirmation, on the other, a different set of post-industrial outcomes such as the weakening of the state – and national – authority in the domestic and international arena, the erosion of traditional social bonds, the perceived collapse of

conventional moral standards and sexual mores, and the waning of an ordered, hierarchical, homogeneous, and safe society fuelled the need for *self-defence and self-reassurance* (2003: 201 cursivering in origineel).

Velen vinden de erosie van de sociale orde die kenmerkend is voor de moderne samenleving problematisch. De opkomst van waarden als individuele vrijheid en culturele heterogeniteit geeft hen een gevoel van onveiligheid en onrust. Dit heeft er voor gezorgd dat

The need for being taken care of, being part of an aggregate, and being provided with an identity have fermented in Western countries for quite some time with no political interpretation. They had remained 'silent' because of a lack of interpreters, contrary to what happened on the left side. They propelled a form of 'silent counter-revolution' in attitudes (2003: 201)

Deze 'stille contrarevolutie' zinspeelt op de opkomst van het neoconservatisme en nieuw-rechts sinds midden jaren zeventig. Deze politieke bewegingen "Reflected the demands for identity (hence nationalism), for homogeneity (hence xenophobia), and for order, hierarchy, and strong leadership (hence authoritarianism)" (2003: 202). De opkomst van de postmoderne samenlevingsvorm, en de benadrukking van cultureel progressieve issues door nieuw-links, hebben dus een tegenbeweging opgeroepen waarin gevoelens van onveiligheid en onzekerheid zijn omgezet in een cultureel conservatieve agenda die in de politieke arena worden uitgedragen door nieuw-rechts.

Volgens de theorieën van Inglehart, Ignazi en Flanagan is er een ideologisch specifieke ontwikkeling te herkennen in het saillant worden van culturele issues. Allen stellen zij dat door toegenomen welvaart *eerst* nieuw-linkse, of cultureel progressieve thema's de politieke arena betreden. Inglehart denkt dat het bij de opkomst van cultureel progressieve thema's blijft. Flanagan en Ignazi stellen dat als reactie op de opkomst van nieuw-linkse, ofwel cultureel progressieve thema's, *later* nieuw-rechtse, of cultureel conservatieve thema's opkomen.

Andere auteurs stellen daar tegenover dat in de Verenigde Staten reeds in de jaren zestig al nieuw-rechtse tendensen waren te herkennen (Lyons, 1996; Klatch, 1999). Of dat rechts-populistische bewegingen in de jaren vijftig als voorlopers kunnen worden beschouwd van deze nieuw-rechtse tendensen (Plotke, 2001). Dit suggereert dat er sprake is van een algemeen cultureel conflict dat door het saillant worden van culturele issues aan belang heeft gewonnen voor het bepalen van het stemgedrag. Dit is echter gebaseerd op kleinschalig kwalitatief

onderzoek (cf. Hunter, 1991). Een grootschalige kwantitatieve toetsing van dit idee is totnogtoe uitgebleven. Als de bevindingen van deze kleinschalige kwalitatieve onderzoeken ook uit grootschalig kwantitatief onderzoek naar voren komen, sluit dit een ideologisch specifieke ontwikkeling die Inglehart en Ignazi naar voren brengen uit.

Naast de zojuist beschreven verschillende inzichten over de opkomst van de nieuwe politieke cultuur, zijn Inglehart, Flanagan en Ignazi opvallend eensgezind over de invloed op het klassengebonden stemgedrag. Wat hen bindt is de overtuiging dat de opkomst van de nieuwe politieke cultuur, ofwel het saillant worden van culturele issues, ten koste gaat van het klassengebonden stemgedrag.

Deze vermeende invloed van de nieuwe politieke cultuur op het klassengebonden stemgedrag wordt in de volgende paragraaf besproken.

2.2 De invloed van de nieuwe politieke cultuur op het klassengebonden stemgedrag

Achterberg (2005b) heeft onderzocht of de afname in het klassengebonden stemgedrag, en de verschillen hiertussen per land, zijn toe te schrijven aan de opkomst van de nieuwe politieke cultuur. Uit zijn onderzoeksbevindingen blijkt dat het saillant worden van culturele thema's sterk samenhangt met de afname van het klassengebonden stemgedrag *binnen* landen. Doordat de politiek steeds meer wordt bepaald door culturele vraagstukken stemmen mensen steeds minder op partijen die hun klassenbelangen behartigen. Voor de verschillen in klassengebonden stemgedrag *tussen* landen is deze samenhang niet gevonden. Landen verschillen in de mate waarin culturele kwesties op de politieke agenda staan, maar dat veroorzaakt niet de verschillen in klassengebonden stemgedrag tussen deze landen. Achterberg onderzoekt het verband tussen de saillantie van culturele issues en het klassengebonden stemgedrag in zijn geheel. De ontwikkelingen binnen de arbeidersklasse en de middenklasse op zich, zijn niet onderzocht. Later doet hij wel onderzoek naar het stemgedrag van de arbeiders- en middenklasse op zich (2005a). Hierbij blijven echter temporele ontwikkelingen binnen de arbeiders- en middenklasse achterwege omdat het geen longitudinale studie betreft. Hierdoor wordt het mechanisme waardoor het klassengebonden stemgedrag zou afnemen in de nieuwe politieke cultuur aan het zicht onttrokken.

Als wordt gesteld dat de opkomst van de nieuwe politieke cultuur debet is aan de afname van het klassengebonden stemgedrag gaat men er van uit dat de invloed op de arbeidersklasse temporeel en qua uitwerking verschilt van die op de middenklasse. Zo stelt Inglehart dat zijn

postmaterialisme eigenlijk middenklassewaarden betreft (1997a). Leden van de middenklasse voelen zich door hun libertarisme het meest aangetrokken tot cultureel progressieve thema's met hun nadruk op individuele vrijheid (cf. Brint, 1985; Brint et al., 1997). Volgens Lipset is het autoritarisme voornamelijk te vinden binnen de arbeidersklasse (1959, 1960, 1981; cf. Brint 1984). Dit autoritarisme maakt de arbeidersklasse ontvankelijk voor cultureel conservatieve thema's met hun nadruk op sociale orde (cf. Ignazi, 2003). Volgens deze theorieën leidt libertarisme tot een stem op nieuw-links, en autoritarisme tot een stem op nieuw-rechts. Hierdoor leidt de opkomst van de nieuwe politieke cultuur tot het ontstaan van een cross-pressure mechanisme (cf. Lipset, 1981: 91). Immers, indien door het saillant worden van culturele issues de autoritaire arbeidersklasse stemt op de cultureel conservatieve agenda van nieuw-rechts, en de libertaire middenklasse stemt op de cultureel progressieve agenda van nieuw-links, wordt het klassengebonden stemgedrag ondermijnd. Dit blijft echter bij veronderstellingen zolang de ontwikkeling in het klassengebonden stemgedrag niet wordt onderzocht per klasse, en culturele issue saillantie niet wordt uitgesplitst in cultureel progressieve en cultureel conservatieve thema's.

Als Inglehart stelt dat de stille revolutie middenklassewaarden betreft, zal volgens hem de middenklasse eerst het pad van het klassengebonden stemgedrag hebben verlaten. De stille contrarevolutie van Ignazi moet met name aantrekkingskracht hebben op de autoritaire arbeidersklasse. De arbeidersklasse zal pas sinds midden jaren zeventig tegen zijn klassenbelangen in zijn gaan stemmen. Aangezien dat het moment is waarop Ignazi de stille contrarevolutie ziet ontstaan. Er zijn echter aanwijzingen dat de opkomst van nieuw-links niet alleen de middenklasse linkser heeft doen stemmen, maar ook een deel van de arbeidersklasse van links heeft vervreemd (cf. Brint, 1984; Lipset, 1981). Clark (2001a: 281) beschrijft dit mechanisme bij de presidentsverkiezingen van 1972 in de Verenigde Staten. De presidentskandidaat voor de Democratische Partij bij deze verkiezingen, George McGovern, hamerde tijdens zijn campagne sterk op cultureel progressieve issues. Vele arbeiders die altijd stemden voor de Democraten stemden hierdoor voor het eerst op de Republikeinen. Eenzelfde mechanisme, in tegenovergestelde richting, kan zich voordoen bij de opkomst van nieuw-rechts. Hierdoor zal niet alleen de arbeidersklasse rechtser stemmen, maar ook de middenklasse van rechts vervreemden. Dit zou wijzen op de opkomst van een algemeen cultureel conflict zoals verwoord door Hooghe en Houtman (2003). Zij stellen dat door de opkomst van de laatmoderne samenleving, traditioneel voorgegeven culturele waarden hun legitimiteit verliezen. Daarom zijn culturele waarden onderwerp van debat, en inzet van

politieke strijd (cf. De Koster & Van der Waal, 2005). Hierdoor neemt de saillantie van culturele issues toe, en worden deze issues steeds belangrijker voor het bepalen van het stemgedrag. Dit maakt het onwaarschijnlijk dat bij de opkomst van cultureel progressieve thema's louter de middenklasse linkser gaat stemmen, en de arbeidersklasse niet rechtser stemt. Ook het tegenovergestelde mechanisme dat louter de arbeidersklasse rechtser stemt bij de opkomst van cultureel conservatieve thema's, en de middenklasse niet linkser stemt, is bij de opkomst van een algemeen cultureel conflict niet waarschijnlijk.

Dit alles geeft nog blijk van een openstaand onderzoeksprobleem waar ik middels deze scriptie, aan de hand van de volgende onderzoeksvraag, een bijdrage aan wil leveren:

Verschilt de opkomst van nieuw-linkse en nieuw-rechtse thema's in temporeel opzicht, en heeft deze opkomst een andere invloed op het stemgedrag van de middenklasse dan op het stemgedrag van de arbeidersklasse?

2.3 Samenvatting en hypothesen

De eerste onderzoeksvraag is tot stand gekomen doordat onderzoek naar de opkomst van de nieuwe politieke cultuur, en de invloed van deze opkomst op het klassengebonden stemgedrag, nog twee grote hiaten kent. Ten eerste over de opkomst van cultureel progressieve en cultureel conservatieve issues. Achterberg (2005b) toont dat culturele issues de laatste decennia saillantier zijn geworden in de politiek van westerse democratieën. Hierbij zijn cultureel progressieve en cultureel conservatieve issues samen in een index opgenomen. Om te onderzoeken of daar een ideologisch specifieke ontwikkeling in is te herkennen, zoals Inglehart, Ignazi en Flanagan suggereren, splits ik deze thema's uit. Vervolgens toets ik daarmee de eerste hypothese: 1) *cultureel progressieve issues worden eerder saillant in westerse samenlevingen dan cultureel conservatieve issues.*

De periodisering van Inglehart en Ignazi betreft niet alleen de opkomst van cultureel progressieve en cultureel conservatieve issues, maar ook de ondermijning van het klassengebonden stemgedrag. Zij stellen dat eerst de middenklasse linkser gaat stemmen en pas later de arbeidersklasse rechtser gaat stemmen. Dit is niet noodzakelijk daar er ook sprake kan zijn van een algemeen cultureel conflict. Een eerdere opkomst van cultureel progressieve issues dan van cultureel conservatieve issues heeft dan niet alleen invloed op het stemgedrag van de middenklasse, maar ook op het stemgedrag van de arbeidersklasse. Het is immers goed

mogelijk dat door de opkomst van cultureel progressieve issues niet louter de middenklasse linkser stemt zoals Inglehart verondersteld, maar ook de arbeidersklasse van links vervreemdt, zoals het voorbeeld van de presidentsverkiezingen van 1972 in de Verenigde Staten toont. Bij de opkomst van cultureel conservatieve issues is dit mechanisme ook mogelijk. Dit betekent dat niet alleen de arbeidersklasse rechtser gaat stemmen, zoals Ignazi veronderstelt, maar ook dat een deel van de middenklasse van rechts vervreemd. Dit duidt op de opkomst van een algemeen cultureel conflict en is strijdig met het idee van een ‘stille revolutie’ waarbij eerst de middenklasse linkser gaat stemmen en de arbeidersklasse niet rechtser, en een ‘stille contrarevolutie’ waarbij de arbeidersklasse rechtser gaat stemmen en de middenklasse niet linkser. Dit is onderwerp van hypothese twee: 2) *de middenklasse stemt al voor 1975 tegen haar klassenbelangen in en de arbeidersklasse pas daarna*. Het tweede hiaat betreft niet de *periodisering* als wel de *invloed* van de gestegen saillantie van culturele issues op het klassengebonden stemgedrag van de arbeiders- en middenklasse. Als de theorieën van Inglehart en Ignazi kloppen, zal in contexten waar cultureel progressieve issues saillant zijn de middenklasse linkser gaan stemmen, en in contexten waar cultureel conservatieve issues saillant zijn de arbeidersklasse rechtser gaan stemmen. In bestaand onderzoek naar de invloed van culturele issues op het klassengebonden stemgedrag, worden deze issues altijd bijeengenomen, en in verband gebracht met het klassengebonden stemgedrag in zijn geheel, zodat dit vermeende mechanisme totnogtoe verborgen blijft. Door dit onderscheid wel te maken kunnen de volgende hypothesen worden getoetst: 3) *in contexten waar cultureel progressieve issues saillant zijn, gaat de middenklasse linkser stemmen*. 4) *In contexten waar cultureel conservatieve issues saillant zijn, gaat de arbeidersklasse rechtser stemmen*.

Hoofdstuk 3

Data en operationalisering

Data

Er worden twee databestanden gebruikt. Voor de toetsing van hypothese één dient zowel een progressieve als een conservatieve culturele issuesaillantie-index te worden gemaakt. Hiervoor zijn de Party Manifesto Data gebruikt (geleverd bij: Budge et al., 2001). In dit bestand zijn voor vijftientig landen de verkiezingsprogramma's van politieke partijen gekwantificeerd per beleidsprioriteit tussen 1946 en 1998. Alle zinnen en quasi zinnen in de verkiezingsprogramma's zijn hierbij onderverdeeld in 56 beleidsprioriteiten. Het relatieve gewicht van een beleidsprioriteit wordt bepaald door het percentage zinnen dat er in het programma aan wordt gewijd. Dit relatieve gewicht van elke beleidsprioriteit in een verkiezingsprogramma is gewogen naar het percentage stemmen dat de partij van desbetreffend verkiezingsprogramma heeft behaald bij verkiezingen in dat jaar. Zo wordt voorkomen dat beleidsprioriteiten van splinterpartijen onevenredig meetellen. Vervolgens zijn van alle beleidsprioriteiten jaartotalen per land gemaakt. Dit betekent dat voor elk land in een verkiezingsjaar het belang van elke beleidsprioriteit is bepaald.

Voor de toetsing van hypothese twee tot en met vier zijn de twee indices voor issuesaillantie gekoppeld aan het bestand dat Nieuwbeerta heeft gebruikt voor zijn onderzoek naar de afname van het klassengebonden stemgedrag (Nieuwbeerta & Ganzeboom, 1996). Dit is gedaan door aan iedere respondent binnen een bepaalde land/jaar-combinatie in dit bestand de score van de twee indices voor issuesaillantie van dezelfde land/jaar-combinatie uit de Party Manifesto Data toe te kennen. In het bestand van Nieuwbeerta en Ganzeboom zijn voor zestien landen datasets opgenomen die individueel zijn afgenomen tussen 1956 en 1991. In totaal zijn dit 113 datasets. Het aantal datasets per land varieert van één tot vijftientig. Het totale aantal respondenten is 211929. In het aldus gecreëerde bestand zijn alle vragen opgenomen die voor dit onderzoek nodig zijn.

Operationalisering

De variabelen uit het bestand van Nieuwbeerta die nodig zijn voor dit onderzoek zijn beschikbaar voor veertien landen (zie tabel 3.1, pagina 16). Van deze veertien landen is de culturele issuesaillantie per jaar bepaald. Dit heeft 219 land/jaar-combinaties opgeleverd waar

van elke beleidsprioriteit het relatieve aandeel is berekend. De vier issues die Achterberg (2005b) heeft gebruikt voor een culturele issuesaillantie-index worden gesplitst in cultureel conservatieve issues en cultureel progressieve issues.

De cultureel conservatieve issues die Achterberg heeft gebruikt zijn: ‘Traditional Morality: Positive’ en ‘Law and Order’. Het eerste item is het aandeel zinnen en quasi-zinnen dat in de verkiezingsprogramma’s is besteed aan: “Favourable mentions of traditional moral values; prohibition, censorship and suppression of immorality and unseemly behaviour; maintenance and stability of family; religion” (Budge et al., 2001: 227). Het tweede item betreft de: “Enforcement of all laws; actions against crime; support and resources for police; tougher attitudes in courts” (2001:227). Met deze twee items wordt een *cultureel conservatieve issuesaillantie-index* gemaakt. Een hogere score op deze index betekent een groter belang van cultureel conservatieve issues in een bepaalde land/jaar-combinatie.²

De cultureel progressieve issues in de index van Achterberg zijn: ‘Traditional Morality: Negative’ en ‘Underprivileged Minority Groups’. Het eerste item is de antipode van ‘Traditional Morality: Positive’, dat in de *cultureel conservatieve issuesaillantie-index* is opgenomen. Het betreft: “Opposition to traditional moral values; support for divorce, abortion etc.; otherwise as [Traditional Morality: Positive], but negative” (2001:227). Het tweede item is de aandacht die in de verkiezingsprogramma’s wordt besteed aan: “Favourable references to underprivileged minorities who are defined neither in economic nor in demographic terms, e.g. the handicapped, disabled, homosexuals, immigrants, refugees etc.” (2001: 228). Met deze twee items wordt een *cultureel progressieve issuesaillantie-index* gemaakt. Een hogere score op deze index betekent een groter belang van cultureel progressieve issues in een bepaalde land/jaar-combinatie.³

Voor de analyse van hypothese twee tot en met vier zijn de variabelen *jaar* en *land* uit het bestand van Nieuwbeerta overgenomen. Het EGP-klassenschema in dit bestand bestaat uit tien klassen. Deze tien klassen zijn teruggebracht naar zeven klassen conform de wijze die is aangegeven door de bedenkers van dit schema (Erikson & Goldthorpe, 1992: 38-39). De zeven klassen zijn 1: Managers, 2: Professionals, 3: Hoofdarbeiders, 4: Kleine zelfstandigen, 5: Geschoolde handarbeiders, 6: Halfgeschoolde handarbeiders, 7: Ongeschoolde handarbeiders. Er dient te worden benadrukt dat dit een nominale variabele is omdat de volgorde van klassen géén hiërarchie veronderstelt. Voor dit onderzoek zijn de managers, professionals en kleine zelfstandigen aan te merken als ‘zuivere’ middenklasse. Zij zijn vanwege hun economisch sterke positie het minst gebaat bij herverdeling door de staat. Als

hoofdarbeiders tot de middenklasse worden gerekend, is dit omdat zij een niet-manueel beroep uitoefenen. De economische positie van dit ‘dienstenproletariaat’ is echter lang niet zo sterk als van de zuivere middenklasse (Wright, 1979; Wright, 1985). Daarom worden ze niet tot de middenklasse rekenen. Als ‘zuivere’ arbeidersklasse zijn voor dit onderzoek de ongeschoolde en halfgeschoolde arbeiders van belang. Door hun zwakke economische positie zijn zij het meest gebaat bij herverdeling door de staat. Voor de geschoolde arbeiders is dit niet zo eenduidig. Goldthorpe zelf beschrijft deze klasse als: “a latter-day aristocracy of labour, or a ‘blue collar’ elite” (geciteerd in Houtman, 2003: 31). Derhalve reken ik ze niet tot de arbeidersklasse.

Nieuwbeerta (1995; 2001; Nieuwbeerta & De Graaf, 1999) gebruikt in zijn onderzoek als variabele *stemgedrag* een dichotomie waarin partijen als links zijn gecategoriseerd indien zij voldoen aan

the criteria given by Bartolini & Mair (1991, p. 42-43): "As far as our criteria for inclusion are concerned, only two general principles have been adopted: first, the systematic inclusion of all those socialist parties which are members of the Socialist International and of all those communist parties which were once members of the Communist Third International; second, the systematic exclusion of those recent and wholly new parties which concern themselves primarily with the 'new politics' issues, environmentalism, civil rights, feminism, and so on, despite the fact that these parties often locate themselves on the ideological left, and occasionally further on the left than the historic class parties (Nieuwbeerta & Ganzeboom, 1996: 11-12)

Voor deze variabele hebben Nieuwbeerta en Ganzeboom gebruik gemaakt van drie typen stemgedragvariabelen. Dit zijn vragen over 1) op welke partij men in het verleden heeft gestemd, 2) op welke partij men zou stemmen wanneer er nu, of binnenkort verkiezingen zijn, en 3) met welke partij men zich identificeert (cf. Nieuwbeerta, 1995: 35).

Hierdoor hebben zij het aantal missing values kunnen minimaliseren. Ik neem deze variabele echter niet over omdat zij op drie punten onbevredigend is. In de eerste plaats komt een deel van het stemgedrag in deze variabele voort uit de vraag wat men in het verleden heeft gestemd. Dit koppelt een respondent zijn huidige klassenpositie aan zijn stemgedrag in het verleden. In het verleden kan men echter een andere klassenpositie bekleed hebben. Ten tweede zijn in deze variabele partijen die als nieuw-links kunnen worden bestempeld niet als links gecategoriseerd. Deze partijen zijn in het kader van dit onderzoek juist relevant. Ten derde is een continue variabele altijd te prefereren boven een grove dichotomie. Vanwege deze drie punten heb ik

een andere variabele ‘stemgedrag’ samengesteld. Hierbij zijn de variabelen die vragen naar het stemgedrag in het verleden niet gebruikt. Dan blijven er twee vragen over aangaande stemgedrag bij de aankomende verkiezingen, en één vraag over partij-identificatie. Deze variabelen zijn bij elkaar gevoegd. Indien een respondent zowel een antwoord heeft op een stemgedrag variabele als op partij-identificatie is het antwoord op de stemgedragvariabele toegekend. De variabele die zo is ontstaan is geschaald naar de links-rechts zelfidentificatie van de respondent. De stemgedragvariabele loopt van één (links) tot en met tien (rechts). Dit heeft een continue variabele *rechts stemgedrag* opgeleverd. Voor de analyses van hypothese twee tot en met vier zijn alle respondenten weggelaten die niet in de EGP klassenindeling zijn opgenomen en /of geen score hebben op de *rechts stemgedrag*. In Totaal blijven daardoor 119464 respondenten over die zijn verdeeld over de achtentachtig land/jaar combinaties in veertien landen. Deze land/jaar combinaties zijn opgenomen in tabel 3.1.

Tabel 3.1 Databestanden per land / jaar combinatie (1956-1990)

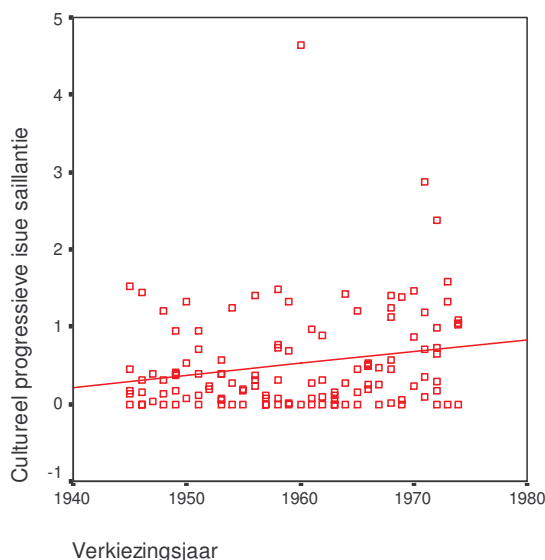
<i>Land</i>	<i>1956-1970</i>	<i>1971-1980</i>	<i>1981-1990</i>	<i>Totaal</i>	<i>Periode</i>
Australië	1	2	5	8	1967-1990
België		1		1	1975
Canada			1	1	1984
Denemarken		1		1	1972
Duitsland	1	2	6	9	1969-1990
Finland		2		2	1972-1975
Frankrijk		1		1	1978
Groot-Brittannië	3	2	7	12	1964-1990
Italië	1	1	1	3	1968-1985
Nederland	1	6	7	14	1970-1990
Noorwegen	1	2	3	6	1975-1990
Oostenrijk		1	3	4	1974-1980
Verenigde Staten	7	8	9	24	1956-1990
Zwitserland		2		2	1972-1976
Totaal	15	31	42	88	1956-1990

Hoofdstuk 4

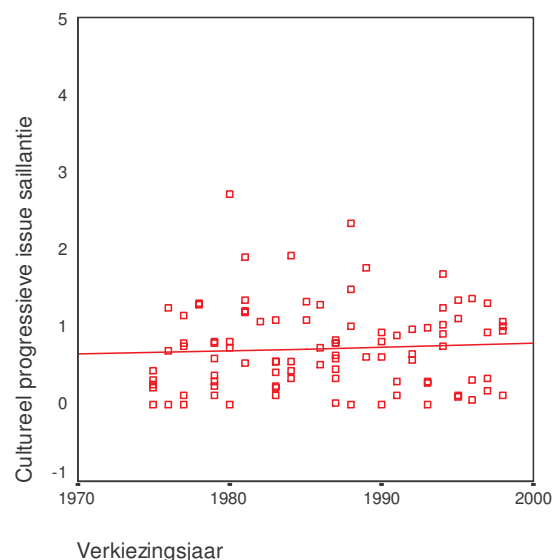
Issuesaillantie, klassen en stemgedrag

4.1 De temporele ordening in culturele issuesaillantie

Om hypothese één - *cultureel progressieve issues worden eerder saillant in westerse samenlevingen dan cultureel conservatieve issues* - te toetsen, wordt van elke land/jaar-combinatie de score op de *cultureel progressieve issuesaillantie-index* en de *cultureel conservatieve issuesaillantie-index* geplot in een spreidingsdiagram. Om na te gaan of cultureel progressieve issues eerder saillant worden dan cultureel conservatieve issues, worden de scores op elke schaal opgedeeld in twee perioden. De eerste periode is van 1946, het jaar van de eerste scores, tot en met 1975. De tweede periode is van 1976 tot en met 1998. 1975 is als breekpunt genomen omdat Ignazi stelt dat nieuw-rechts opkomt als reactie op nieuw-links sinds midden jaren zeventig (2003: 204). In elk spreidingsdiagram is een lineaire regressielijn opgenomen. Zo kan worden gecontroleerd of het belang van cultureel progressieve en conservatieve issues toeneemt zoals in hypothese één is gesteld. In figuur 4.1 zijn de scores op de *cultureel progressieve issuesaillantie-index* van de verschillende landen in een spreidingsdiagram aangegeven per verkiezingsjaar van 1946 tot en met 1975. Figuur 4.2 doet dit voor de jaren 1976 tot en met 1998.

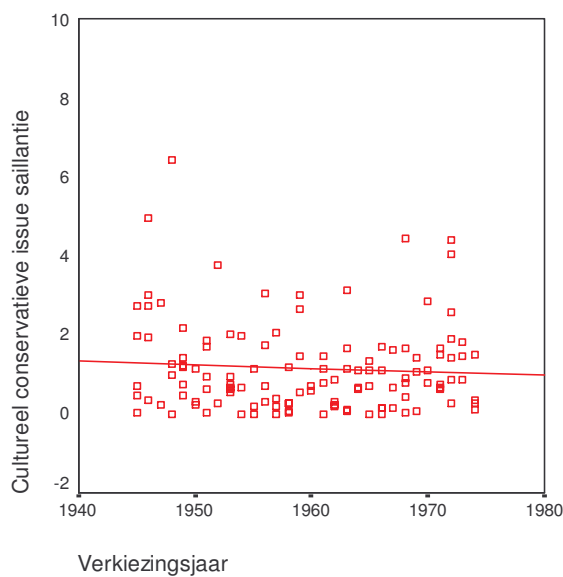
Figuur 4.1 Progressieve issue saillantie, 1946 tot en met 1975 .
Pearson's $r = 0.167^*$ (5% eenzijdig)

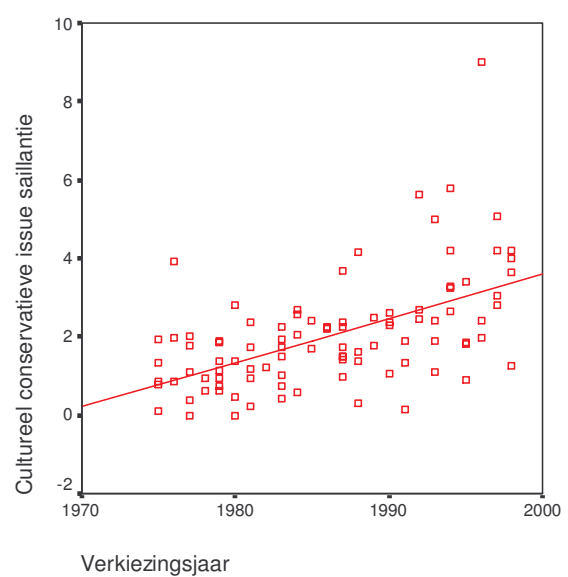
Figuur 4.2 Progressieve issue saillantie, 1976 tot en met 1998.
Pearson's $r = -0.020$ (n.s.)

Uit de optische vergelijking van de regressielijnen komt duidelijk naar voren dat de ontwikkeling van de cultureel progressieve issues volgens voorspelling verloopt. Tot en met 1975 neemt de cultureel progressieve issuesaillantie toe in westerse samenlevingen. Na 1975 is daarvan geen sprake meer. De toegenomen saillantie tot en met 1975 is significant.⁴ Na 1975 is er geen significante stijging.

Nu rijst de vraag of de cultureel conservatieve issuesaillantie zich ook volgens voorspelling gedraagt. In figuur 4.3 zijn de scores op de *cultureel conservatieve issuesaillantie-index* in een spreidingsdiagram aangegeven per verkiezingsjaar van 1946 tot en met 1975. Figuur 4.4 doet dit voor de jaren 1976 tot en met 1998.

Figuur 4.3 Conservatieve issue saillantie, 1946 tot en met 1975 .
 Pearson's $r = -0.076$ (n.s.)

Figuur 4.4 Conservatieve issue saillantie, 1976 tot en met 1998.
 Pearson's $r = 0.530^{***}$ (0.1% eenzijdig)

Optische vergelijking van de regressielijnen uit figuur 4.3 en 4.4 toont dat de cultureel conservatieve issuesaillantie zich ook volgens voorspelling gedraagt. In de periode tot en met 1975 lijkt sprake te zijn van een daling. In de periode na 1975 stijgt de cultureel conservatieve issuesaillantie overduidelijk. De correlatiecoëfficiënten in de onderste rij in tabel 4.1 op de volgende pagina bevestigen dit beeld. De daling van de cultureel conservatieve issuesaillantie tot en met 1975 blijkt niet significant. De stijging van deze saillantie in de periode na 1975 is dit echter wel. Cultureel progressieve issues worden inderdaad eerder saillant in westerse samenlevingen dan cultureel conservatieve issues.

Om de ontwikkelingen in culturele issue saillantie nog verder inzichtelijk te maken zijn in tabel 4.1 de trends van de indexen voor beide perioden per land uitgesplitst.

Tabel 4.1 Correlaties tussen culturele issue indexen met verkiezingsjaar per land (1946-1998)

<i>Land</i>	<i>Cultureel progressieve issues t/m 1975</i>	<i>N</i>	<i>Cultureel conservatieve issues t/m1975</i>	<i>N</i>	<i>Cultureel progressieve issues na 1975</i>	<i>N</i>	<i>Cultureel conservatieve issues na 1975</i>	<i>N</i>
Australië	-0.165	13	0.116	13	0.187	9	0.470	9
België	0.276*	10	-0.690*	10	-0.376	7	0.727*	7
Canada	0.505	11	-0.427	11	0.021	6	0.777*	6
Denemarken	0.223	12	0.705**	12	0.561	9	0.797**	9
Duitsland	-0.217	7	0.587	7	0.718*	7	0.755*	7
Finland	-0.631*	10	-0.423**	10	-0.199	5	-0.462	5
Frankrijk	0.720 *	8	-0.573	8	-0.272	6	0.876*	6
Groot-Brittannië	0.476	9	0.711*	9	-0.711	5	0.843*	5
Italië	0.694*	7	-0.354	7	-0.400	7	0.684*	7
Nederland	0.762**	9	-0.862**	9	0.313	7	0.954***	7
Noorwegen	0.783**	8	-0.803**	8	-0.755*	6	0.523	6
Oostenrijk	0.036	9	0.271	9	0.324	6	0.537	6
Verenigde Staten	0.444	7	0.874**	7	-0.171	6	0.799*	6
Zwitserland	0.434	8	-0.472	8	0.351	5	0.427	5
Totaal	0.167*	128	-0.067	128	-0.020	91	0.530 ***	91

* p< 0.05; ** p< 0.01; *** p< 0.001 eenzijdig

De trend in de cultureel progressieve issuesaillantie van 1946 tot en met 1975 is voor vijf landen significant. Van deze vijf landen is slechts de trend van Finland negatief, ofwel de cultureel progressieve issuesaillantie neemt daar af in deze periode. De overige vier significante trends zijn conform hypothese één. De trend in de cultureel progressieve issuesaillantie van 1976 tot en met 1998 is slechts voor twee landen significant. De een is positief, de ander negatief. Dit duidt op een trendloze fluctuatie. De trend in de cultureel conservatieve issuesaillantie van 1946 tot en met 1975 is voor zeven landen significant. Van deze zeven trends zijn er drie positief en vier negatief. Ook hier is sprake van een trendloze fluctuatie. Dit in tegenstelling tot deze trend in de periode 1976 tot en met 1998. In deze periode zijn negen trends significant. Alle negen trends zijn positief, ofwel in de richting die is voorspeld in hypothese één. Ook als de trends worden uitgesplitst naar land blijkt dat de stijging van de cultureel conservatieve issuesaillantie zich voordoet *nadat* de progressief culturele issuesaillantie stijgt. Hierdoor wordt hypothese één: *cultureel progressieve issues worden eerder saillant in westerse samenlevingen dan cultureel conservatieve issues*, aangenomen.

4.2 Stemt de middenklasse eerder tegen haar klassenbelangen in dan de arbeidersklasse?

De aard en periodisering van de nieuwe politieke cultuur is conform de theorieën van Flanagan en Ignazi. Kloppen hun theorieën ook voor de periode waarin de middenklasse en de arbeidersklasse het pad van het klassengebonden stemgedrag verlaten? Dit wordt getoetst met hypothese twee: *de middenklasse stemt al voor 1975 tegen haar klassenbelangen in en de arbeidersklasse pas daarna*. Hiervoor is het noodzakelijk om het bestand op te splitsen per klasse, en deze bestanden te delen in twee perioden. Voor de toetsing van deze hypothese worden louter de zuivere klassen gebruikt. Dit zijn de managers, professionals en kleine zelfstandigen als middenklasse, en de half- en ongeschoolde handarbeiders als arbeidersklasse. Voor de volledigheid zijn de trends van de niet-zuivere klassen echter ook geschat. De bestanden zijn opgedeeld in twee perioden. Hiervoor zijn dezelfde perioden genomen als voor hypothese één. Zo zijn veertien bestanden ontstaan. Met elk bestand is een multilevel analyse uitgevoerd. Daarmee kan de variantie in de afhankelijke variabele *rechts stemgedrag* worden verdeeld over verschillende niveaus. In dit model worden drie niveaus onderscheiden. Dit zijn respectievelijk landen, jaren en respondenten. Zo kan worden gecontroleerd of het klassengebonden stemgedrag varieert tussen landen, jaren en individuele kenmerken als klassenpositie. Als onafhankelijke variabele is de variabele *jaar* gebruikt. Voor elk model is eerst een nul-model geschat. In het nul-model is louter een constante term opgenomen. Hiermee wordt gecontroleerd of daadwerkelijk een multilevel structuur in de data aanwezig is. Daarnaast kan aan de hand van het nul-model worden getoetst of modellen waarin meer parameters zijn opgenomen een significante verbetering vormen ten opzichte van het nul-model. In tabel 4.2 zijn de resultaten van de veertien multilevel analyses opgenomen. Uit de tabel blijkt dat alle coëfficiënten van de variabele *jaar* in de periode tot en met 1975 negatief zijn. Voor de ongeschoolde handarbeiders, halfgeschoolde handarbeiders, professionals en managers zijn ze ook significant. Deze klassen zijn linkser gaan stemmen voor 1975. Het betreft twee klassen die tot de middenklasse worden gerekend, en de twee klassen waaruit de volledige zuivere arbeidersklasse is opgebouwd.

Tabel 4.2 Multilevel regressie analyse per klasse in de periode voor 1975 en de periode na 1975 (1956-1990). Afhankelijke variabele is rechts stemgedrag. (Methode: Maximum likelihood)

<i>Bestand</i>	<i>Onafhankelijke variabel: jaar</i>	<i>Deviantie verschil t.o.v. nul-model⁵</i>	<i>verschil verklaarde variantie jaarniveau</i>	<i>N Respondent</i>	<i>N Land</i>	<i>N Jaar</i>
<i>Voor 1975</i>						
Managers	-0.03**	5.76	34%	2414	12	33
Professionals	-0.02**	5.93	41%	5755	12	33
Hoofdarbeiders	-0.011	1.67	0%	7571	12	33
Kleine zelfstandigen	-0.01	2.54	0%	4746	12	33
Geschoolde handarbeiders	-0.012	2.63	0%	662	12	33
Halfgeschoolde handarbeiders	-0.01*	3.07	16.7%	6019	12	33
Ongeschoolde handarbeiders	-0.01**	4.86	33.3%	8801	12	33
<i>Na 1975</i>						
Managers	-0.004	0.61	0%	7640	11	55
Professionals	-0.011*	4.85	12.5%	17385	11	55
Hoofdarbeiders	-0.002	0.19	0%	20502	11	55
Kleine zelfstandigen	-0.015*	4.48	17.9%	6762	11	55
Geschoolde arbeiders	0.009	1.17	0%	2778	11	55
Halfgeschoolde handarbeiders	0.011*	4.92	11.1%	11826	11	55
Ongeschoolde handarbeiders	0.002	0	0%	16603	11	55

* p< 0.05; ** p< 0.01; *** p< 0.001 eenzijdig

In de periode na 1975 blijkt de middenklasse nog steeds linkser te gaan stemmen getuige de negatieve significante coëfficiënten van de professionals en de kleine zelfstandigen. De managers hebben wel dezelfde richting, maar de coëfficiënt is niet significant. De twee klassen die tot de arbeidersklasse behoren hebben beide een positieve coëfficiënt. Alleen bij de halfgeschoolde arbeiders is dit significant. Zij zijn in deze periode rechtster gaan stemmen. Al met al kan worden gesteld dat de middenklasse eerder het pad van het klassengebonden stemgedrag heeft verlaten dan de arbeidersklasse. Daarnaast vervreemdt de arbeidersklasse voor 1975 niet van links. Na 1975 vervreemdt de middenklasse wel van rechts. In een periode waarin alleen de cultureel conservatieve issuesaillantie toeneemt gaan zij linkser stemmen. Met de uitkomsten kan hypothese twee: *de middenklasse stemt al voor 1975 tegen haar klassenbelangen in en de arbeidersklasse pas daarna*, worden aangenomen. De stille revolutie lijkt echter niet alleen vat te hebben op de middenklasse, maar ook op de arbeidersklasse. Beide klassen die tot de arbeidersklasse behoren zijn linkser gaan stemmen in de periode voor 1975. Zij kunnen echter ook sterker hun klassenbelang hebben benadrukt.

De stille contrarevolutie heeft zoals voorspeld wel alleen vat op de arbeidersklasse. In een periode dat de saillantie van cultureel conservatieve issues toeneemt gaat de arbeidersklasse rechtser stemmen. Deze stille contrarevolutie lijkt echter ook de middenklasse van rechts te

vervreemden. Of deze trends worden veroorzaakt doordat nieuw-links eerst opkomt en dan pas nieuw-rechts wordt in de volgende paragraaf onderzocht.

4.3 Het culturele stemgedrag van klassen

Om te controleren of het toegenomen belang van cultureel conservatieve en progressieve thema's daadwerkelijk verantwoordelijk is voor het feit dat de arbeidersklasse en de middenklasse tegen hun klassenbelangen in gaan stemmen is een andere analyse nodig. De arbeidersklasse kan voor 1975 evengoed vanwege economische issues linkser zijn gaan stemmen. Dit zou het klassengebonden stemgedrag hebben versterkt. Zij kan ook vanwege culturele issues linkser zijn gaan stemmen. In dat geval is de stille revolutie niet louter een zaak van de middenklasse, maar een algemeen progressief verschijnsel zonder klassendifferentiatie. Dit wordt gecontroleerd aan de hand van hypothese drie: *in contexten waar cultureel progressieve issues saillant zijn gaat de middenklasse linkser stemmen*, en vier: *in contexten waar cultureel conservatieve issues saillant zijn gaat de arbeidersklasse rechtser stemmen*. Om deze hypothesen te toetsen verricht ik wederom een multilevel analyse. Nu zijn echter alle zeven klassen tegelijk opgenomen. Wederom worden drie niveaus onderscheiden: landen, jaren en respondenten. Met deze multilevel analyse wordt gecontroleerd of het klassengebonden stemgedrag varieert tussen landen en jaren, en of de cultureel progressieve en conservatieve issue saillantie daar invloed op heeft. Dit is een noodzakelijke voorwaarde voor de toetsing van hypothese drie en vier. In tabel 4.3 zijn de resultaten van de analyse opgenomen. Uit het nul-model blijkt dat de afhankelijke variabele *rechts stemgedrag* significante variantie heeft op zowel land, jaar als individueel niveau.⁶ Dit betekent dat land, jaar en individuele kenmerken invloed hebben op het stemgedrag.

In model één zijn als verklarende variabelen *klassenpositie* en drie contextvariabelen opgenomen. *Klassenpositie* is een dummyvariabele van het EGP-klassenschema waarbij de managers als referentiecategorie fungeren. De drie contextvariabelen zijn *jaar*, *cultureel conservatieve issuesaillantie-index* en *cultureel progressieve issuesaillantie-index*. Model één is een significante verbetering ten opzichte van het nul-model.⁷ Daarnaast daalt door opname van klassenpositie en de drie contextvariabelen de variantie op zowel land, jaar als individueel niveau. Hieruit blijkt dat zowel klassenpositie als politiek-culturele context stemgedrag beïnvloeden.

Tabel 4.3 Multilevel regressie analyse. Afhankelijke variabele is rechts stemgedrag. (N = 119464 in 88 land/jaar combinaties binnen 14 landen: Methode: Maximum likelihood) (1956-1990).

<i>Onafhankelijke variabelen</i>	<i>Model 1</i>	<i>Model 2</i>	<i>Model 2a</i>
Constante	0.419 **	0.538 ***	0.510***
<i>Klasse</i>			
Managers	REF	REF	REF
Professionals	-0.269****	-0.209****	-0.211****
Hoofdarbeiders	-0.304****	-0.339****	-0.32****
Kleine Zelfstandigen	0.109****	0.173****	0.177
Geschoolde handarbeiders	-0.512****	-0.501****	-0.492****
Halfgeschoolde handarbeiders	-0.736****	-0.818****	-0.794****
Ongeschoolde handarbeiders	-0.679****	-0.744****	-0.722****
<i>Context</i>			
Jaar	-0.001	-0.002	-0.002
cult. cons. issue saillantie	-0.009	-0.009	-0.043**
cult. prog. issue saillantie	-0.005	-0.003	0.058
Var. Land niveau	0.267***	0.243**	0.240**
Var. Jaar niveau	0.012****	0.010****	0.010****
Var. Individueel niveau	1.653****	1.607****	1.607****
<i>Var. Random slopes op landniveau</i>			
Managers		REF	REF
Professionals		0.014	0.013
Hoofdarbeiders		0.053**	0.046***
Kleine Zelfstandigen		0.112**	0.112**
Geschoolde handarbeiders		0.098**	0.083*
Halfgeschoolde handarbeiders		0.232**	0.206***
Ongeschoolde handarbeiders		0.246**	0.223***
<i>Var. Random slopes op jaarniveau</i>			
Managers		REF	REF
Professionals		0.008***	0.008***
Hoofdarbeiders		0.004**	0.003
Kleine Zelfstandigen		0.015***	0.015***
Geschoolde handarbeiders		0.010	0.010
Halfgeschoolde handarbeiders		0.005*	0.004**
Ongeschoolde handarbeiders		0.004**	0.003
Deviantie	399325	396408.7	396386
Δ DF	9	12	12

* p< 0.1 ** p< 0.05; *** p< 0.01; **** p< 0.001

Uit de coëfficiënten van de onafhankelijke variabelen blijkt dat *klassenpositie* in sterke mate het stemgedrag bepaalt. Ten opzichte van de managers stemmen alleen de kleine zelfstandigen rechtser. De overige klassen stemmen linkser dan de managers. Bij de arbeidersklasse is dit veel meer uitgesproken dan bij de niet-zuivere klassen en de professionals. Dit bevestigt het klassieke patroon van een links stemmende arbeidersklasse en een rechts stemmende middenklasse. Alle klasse-coëfficiënten zijn significant. De contextvariabelen *jaar*, *cultureel progressieve issuesaillantie-index* en *cultureel conservatieve issuesaillantie-index* zijn dit niet. De totale populatie is niet linkser of rechtser gaan stemmen de afgelopen decennia, of in contexten met een hoge culturele issuesaillantie. Vervolgens

wordt gecontroleerd of klassen neigen het klassieke patroon van een links stemmende arbeidersklasse en een rechts stemmende middenklasse te verlaten in contexten waar cultureel conservatieve en cultureel progressieve issues saillant zijn. In model twee is daartoe eerst gecontroleerd of klassen in hun stemgedrag significant variëren tussen jaren en landen. Daartoe zijn de random slopes geschat. Significante variantie in het stemgedrag van klassen tussen jaren en landen is een noodzakelijke voorwaarde voor de toetsing van hypothese drie en vier. Deze hypothesen toetsen of deze variantie kan worden verklaard door de saillantie van culturele issues. Model twee is een significante verbetering ten opzichte van model één.⁸ Op landniveau blijken alle random slopes van de klassen, op de professionals na, significant te variëren. Op jaarniveau is dit voor alle klassen, behalve de geschoolde arbeiders, het geval. Het overgrote deel van de klassen stemt significant anders dan de managers, en dat verschilt zowel tussen jaren als landen. Dit betekent dat leden van dezelfde klassen verschillend stemmen als ze in een andere context (lees: land/jaar combinatie) wonen, en dat per context verschilt in welke mate klassen van elkaar verschillen in stemgedrag. Dit is een noodzakelijke voorwaarde voor de toetsing van hypothese drie en vier. Nu is de vraag of de saillantie van culturele issues deze verschillen in stemgedrag van dezelfde klassen in verschillende contexten verklaart. Daarvoor worden in model 2a de interactie-effecten van alle *klassen* met zowel de *cultureel conservatieve issuesaillantie-index* als de *cultureel progressieve issuesaillantie-index* geschat. Model 2a is een significante verbetering ten opzichte van model twee.⁹

De variantie van de random slopes van de meeste klassen daalt op zowel land als jaar niveau ten opzichte van model twee. Dit houdt in dat de mate waarin klassenpositie het stemgedrag bepaalt verschilt per jaar en land ten gevolg van het verschil in cultureel progressieve issuesaillantie en cultureel conservatieve issuesaillantie tussen jaren en landen. In de tweede kolom van model 2a (vervolg tabel 4.3, pagina 24) zijn de interactie-effecten van de klassen met de *cultureel progressieve issuesaillantie-index* opgenomen. Hieruit blijkt dat naarmate in een context cultureel progressieve issues saillant worden, de middenklasse geneigd is linkser te gaan stemmen dan de arbeidersklasse. Ten opzichte van de referentieklass, de managers, wijken de professionals niet significant af. De overige klassen doen dit wel en stemmen rechtser. De klassen der handarbeiders doen dit sterker dan de niet-zuivere middenklasse. Al met al kan worden gesteld dat de middenklasse linkser gaat stemmen dan de arbeidersklasse in contexten waar cultureel progressieve issues saillant zijn. Voor de kleine zelfstandigen is dit minder sterk daar zij rechtser stemt dan de managers en de professionals. Echter ten opzichte van de arbeidersklasse, de half- en ongeschoolde arbeiders, stemt zij altijd

nog linkser. Hypothese drie: *in contexten waar cultureel progressieve issues saillant zijn gaat de middenklasse linkser stemmen*, wordt daarom aangenomen.

Tabel 4.3 Vervolg. Multilevel regressie analyse. Afhankelijke variabele is rechts stemgedrag. (N = 119464 in 88 land/jaar combinaties binnen 14 landen: Methode: Maximum likelihood) (1956-1990).

<i>Onafhankelijke variabelen</i>	<i>Interactie-effecten</i>	
	Klasse X cultureel progressieve issues	Klasse X cultureel conservatieve issues
<i>Klasse</i>		
Managers	REF	REF
Professionals	0.012	0.008
Hoofdarbeiders	0.055*	0.048***
Kleine Zelfstandigen	0.071*	0.02
Geschoolde handarbeiders	0.097*	0.04
Halfgeschoolde handarbeiders	0.092***	0.05***
Ongeschoolde handarbeiders	0.08*	0.047***

*p< 0.1 ** p< 0.05; *** p< 0.01; **** p< 0.001

In de derde kolom van model 2a zijn de interactie-effecten opgenomen van de klassen met de *cultureel conservatieve issuesaillantie-index*. Hieruit komt naar voren dat ten opzichte van de referentieklassie slechts drie klassen rechtser stemmen. Alleen de hoofdarbeiders, halfgeschoolde handarbeiders en ongeschoolde handarbeiders zijn geneigd om rechtser te gaan stemmen indien de conservatief culturele issuesaillantie toeneemt in een context. De professionals, kleine zelfstandigen en de geschoolde arbeiders wijken niet significant af van de managers. Ten opzichte van de middenklasse gaat alleen de arbeidersklasse en een niet-zuivere klasse rechtser stemmen in cultureel conservatieve contexten. Dit is conform hypothese vier: *In contexten waar cultureel conservatieve issues saillant zijn gaat de arbeidersklasse rechtser stemmen*. Hypothese vier wordt aangenomen.

4.4 Conclusies

De vraag of cultureel progressieve issues eerder saillant zijn geworden in westerse samenlevingen dan cultureel conservatieve issues is aan de hand van hypothese één duidelijk beantwoord. De veronderstelde periodisering klopt. Inglehart heeft gelijk als hij stelt dat de opkomst van de nieuwe politieke cultuur wordt gekenmerkt door een grotere nadruk op individuele vrijheid, en dat de sociale orde die kenmerkend was voor de moderne samenleving wordt geproblematiseerd. Dat zijn de thema's waarmee de nieuwe politieke cultuur wordt ingeluid. Dat de nieuwe politieke cultuur louter uit cultureel progressieve issues

bestaat is echter een misvatting. Ook cultureel conservatieve issues worden saillant. Zij komen op ná cultureel progressieve issues, zoals Ignazi stelt. De benaming stille contrarevolutie is dus juist, omdat zij een reactie blijkt op de opkomst van cultureel progressieve issues. Uiteraard behoren cultureel conservatieve issues ook tot de nieuwe politieke cultuur. Zij hebben een niet-economische karakter, en benadrukken individuele vrijheid en sociale orde. Echter niet het streven naar *meer* individuele vrijheid staat hier centraal als wel het *inperken* van individuele vrijheid. En de sociale orde die kenmerkend was voor de moderne samenleving wordt niet *geproblematiseerd*, maar juist *nagestreefd*.

Over de periodisering van de ondermijning van het klassengebonden stemgedrag zitten Inglehart en Ignazi ook op het juiste spoor. De middenklasse gaat eerder tegen haar klassenbelangen instemmen dan de arbeidersklasse. Echter de middenklasse vervreemdt ook van rechts in een periode dat cultureel conservatieve issues saillant worden. Dit duidt op de opkomst van een algemeen cultureel conflict na 1975. De arbeidersklasse is in de periode dat cultureel progressieve issues saillant worden ook linkser gaan stemmen gelijk de middenklasse. Dit doen zij echter *niet vanwege* de opkomst van cultureel progressieve issues. Dit blijkt omdat in contexten waar cultureel progressieve issues saillant zijn de middenklasse linkser gaat stemmen dan de arbeidersklasse. De stille revolutie is zoals Inglehart stelt een beweging van de middenklasse. De stille contrarevolutie blijkt te worden gedragen door de arbeidersklasse omdat de arbeidersklasse rechtser gaat stemmen in contexten waar cultureel conservatieve issues saillant zijn.

Naast een economische breuklijn is in het electoraat ook een culturele breuklijn aanwezig. Deze heeft de laatste decennia aanzienlijk aan belang heeft gewonnen. Vraagstukken rond individuele vrijheid en sociale orde brengen hierbij binnen de arbeidersklasse en middenklasse een 'cross-pressure' mechanisme op gang. Op basis van culturele vraagstukken stemt de arbeidersklasse rechts en de middenklasse links. Dit in tegenstelling tot het stemgedrag dat zij vertonen op basis van hun economische belangen. De afname van het klassengebonden stemgedrag kan daardoor worden toegeschreven aan het saillant worden van culturele vraagstukken. De eerste onderzoeksvraag: *verschilt de opkomst van nieuw-linkse en nieuw-rechtse thema's in temporeel opzicht, en heeft deze opkomst een andere invloed op het stemgedrag van de middenklasse dan op het stemgedrag van de arbeidersklasse?*, kan bevestigend worden beantwoord. De periodisering is conform de theorie van Ignazi. Eerst komen progressief culturele issues op en daarna pas cultureel conservatieve issues. Nieuw-linkse politiek blijkt een beweging van de middenklasse, nieuw-rechtse politiek wordt gedragen door de arbeidersklasse.

De afname in het klassengebonden stemgedrag van EGP-klassen heeft nu een verklaring. EGP-klassen herbergen echter twee statushiërarchieën: economisch kapitaal en cultureel kapitaal. Deze twee statushiërarchieën veroorzaken twee verschillende stemmechanismen. Door het EGP-klassenschema worden deze twee stemmechanismen aan het oog onttrokken. Door de afname van het klassengebonden stemgedrag wordt verondersteld dat economische positie zijn belang verliest voor het bepalen van stemgedrag. Door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur valt te verwachten dat cultureel kapitaal juist aan belang wint voor het bepalen van stemgedrag. Het zijn immers culturele vraagstukken die op de agenda komen in de nieuwe politieke cultuur. Of dat het stemmechanisme dat voortkomt uit economisch kapitaal en het stemmechanisme dat voortkomt uit cultureel kapitaal daadwerkelijk veranderen in de nieuwe politieke cultuur wordt in het tweede deel van deze scriptie onderzocht.

Deel 2

De rol van economisch en cultureel kapitaal in de nieuwe politieke cultuur

Hoofdstuk 5

De invloed van cultureel en economisch kapitaal op het stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur

5.1 Inleiding

De afname in het klassengebonden stemgedrag dat Nieuwbeerta (1995; 2001; Nieuwbeerta & De Graaf, 1999) aantoonde is zo goed als onomstreden. Ook onderzoekers die het aanvankelijk betwijfelden, lijken overtuigd (Weakliem & Heath, 1999a; 1999b). Daarom is het opmerkelijk dat Stonecash (2000) aantoonde dat klassengebonden stemgedrag in de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog juist toeneemt. Dit doet hij door tegelijkertijd de invloed van verschillende klasseindicatoren op het stemgedrag te schatten. Dan blijkt dat een hoog inkomen de afgelopen decennia steeds sterker heeft geleid tot een stem op rechts.

Nieuwbeerta meet het klassengebonden stemgedrag met het EGP-klassenschema. Het EGP-klassenschema is gebaseerd op het beroep dat men uitoefent. In tegenstelling tot Stonecash vindt Nieuwbeerta een afname in het klassengebonden stemgedrag in de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog. Dit roept twee vragen op. Ten eerste of dit verschil in uitkomsten ook geldt voor de andere landen in de studie van Nieuwbeerta. Ten tweede of het verschil in operationalisering te maken heeft met de tegengestelde uitkomsten van Stonecash en Nieuwbeerta.

Onderzoek van Houtman (2001; 2003) impliceert een bevestigend antwoord op de tweede vraag. Het EGP-klassenschema herbergt volgens hem twee verschillende statushiërarchieën, omdat beroep niet alleen gelieerd is aan economische positie, maar ook aan de opleiding die men heeft genoten. Opleiding, zo stelt Houtman, meet niet alleen iemands economische positie: zij meet ook iemands cultureel kapitaal. Hierbij omschrijft hij cultureel kapitaal als het vermogen om verschillende levensstijlen en culturele uitingen als sociaal geconstrueerd, contingent en arbitrair te herkennen, in plaats van moreel afkeurenswaardige afwijkingen van een vaststaand en absoluut iets (2001: 166). Het EGP-klassenschema meet dus zowel economisch kapitaal als cultureel kapitaal. Om te controleren of economische positie zijn belang verliest voor stemgedrag is het beter om deze twee vormen van kapitaal uit elkaar te houden.

5.2 Cultureel stemgedrag en economisch stemgedrag

In het artikel “Democracy and Working-Class Authoritarianism” stelt Lipset (1959) dat autoritarisme met name te vinden is binnen de arbeidersklasse. De arbeidersklasse is het minst tolerant jegens ‘normafwijkend’ gedrag, en hecht het sterkst aan een rigide sociale orde. Sindsdien wijst veel onderzoek uit dat dit verband tussen de arbeidersklasse en autoritarisme sterker is naarmate de operationalisering van klasse sterker leunt op het opleidingsniveau (Grabb, 1980; 1979). Het is inmiddels onomstreden dat het autoritarisme van de arbeidersklasse, eigenlijk autoritarisme van lager opgeleiden is (Lipset, 1981; Houtman, 2003). Of dat het aan de arbeidersklasse kan worden toegeschreven hangt af of opleidingsniveau als valide klasseindicator wordt gezien.

Indien autoritarisme voortkomt uit klassenpositie moet een zuivere klasseindicator als het inkomen ook invloed hebben op autoritarisme. Dit is echter niet het geval (Houtman, 2001, 2003; Flanagan, 1979; 1987). Dat opleidingsniveau *wel* het autoritarisme van de arbeidersklasse verklaart, komt omdat het niet alleen een indicator is voor economisch kapitaal, maar ook voor cultureel kapitaal. Cultureel kapitaal leidt er immers toe dat iemand beter in staat is culturele verschillen te begrijpen en er mee om kan gaan. Door het gebrekkige cultureel kapitaal van de arbeidersklasse beschouwen zij ‘afwijkende’ culturele uitingen eerder als moreel afkeurenswaardig. Het autoritarisme van de arbeidersklasse is dus eigenlijk het autoritarisme van de laag opgeleiden. Het is immers niet een zwakke economische positie, maar gebrekkig cultureel kapitaal dat tot autoritarisme leidt.

Dezelfde logica kan worden toegepast op de middenklasse. Het libertarisme van de middenklasse is eigenlijk het libertarisme van de hoger opgeleiden. Het is namelijk niet een sterke economische positie, maar veel cultureel kapitaal dat tot libertarisme leidt. Hieruit blijkt dat het opleidingsniveau geen zuivere klasseindicator is. Naast indicator voor economisch kapitaal is zij een indicator voor cultureel kapitaal (cf. De Graaf & Kalmijn, 2001; Brint et al., 1997).

Economisch kapitaal en cultureel kapitaal verschillen in invloed op het stemgedrag. Economisch kapitaal is een maatstaf voor de economische positie die iemand bekleedt in een samenleving. Een gebrek aan economisch kapitaal leidt tot een stem op links. Immers, naarmate iemand minder economisch kapitaal bezit heeft hij¹⁰ meer baat bij herverdeling door de staat. Daarom stemt de arbeidersklasse op economische gronden links. Het bezitten van veel economisch kapitaal leidt volgens dezelfde beredenering tot rechts stemmen, omdat men niet gebaat is bij herverdeling door de staat. Dit verklaart de rechts stemmende middenklasse.

Cultureel kapitaal is een maatstaf voor de mate waarin men cultuuruitingen kan herkennen als sociaal geconstrueerd en contingent. Naarmate men meer cultureel kapitaal heeft stemt men linkser omdat linkse partijen de meeste ruimte geven aan individuele vrijheid en culturele diversiteit. Naarmate men minder cultureel kapitaal heeft, gaat men rechtser stemmen omdat rechtse partijen het sterkst de bestaande sociale orde benadrukken en culturele diversiteit problematiseren. Door het onderscheid tussen economisch en cultureel kapitaal kunnen twee typen stemgedrag worden onderscheiden. Cultureel stemgedrag, voortkomend uit het cultureel kapitaal dat men bezit, en economisch stemgedrag voortkomend uit het economisch kapitaal dat men bezit (cf. Houtman, 2001, 2003).

Omdat het EGP-klassenschema beide vormen kapitaal in zich herbergt wordt cultureel en economisch stemgedrag aan het oog onttrokken. Hierdoor creëert veel onderzoek naar klassengebonden stemgedrag zijn eigen blinde vlek. Dit kan echter worden omzeild door een zuivere klasseindicator als het inkomen te gebruiken *naast* het opleidingsniveau voor het verklaren van stemgedrag. Met het verband tussen de zuivere klassenindicator *inkomen* en stemgedrag kan economisch stemgedrag worden gemeten. Door het verband tussen de niet-zuivere klassenindicator *opleidingsniveau* en stemgedrag kan worden gecontroleerd of cultureel stemgedrag toeneemt. Immers, als het cultureel kapitaal dat in het opleidingsniveau besloten ligt steeds belangrijker wordt voor het bepalen van het stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur, gaat het opleidingsniveau steeds minder als een klassenindicator fungeren. Cultureel stemgedrag dat uit het opleidingsniveau voortkomt gaat dan het economisch stemgedrag dat uit het opleidingsniveau voortkomt verdringen. Dit zou betekenen dat hoger opgeleiden in contexten waar culturele issues saillant zijn tegengesteld gaan stemmen aan de richting die ze stemmen op basis van economisch kapitaal. Hoger opgeleiden gaan volgens deze beredenering in de nieuwe politieke cultuur steeds linkser gaan stemmen.

Het onderzoeken van de rol van economisch en cultureel stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur is waardevol om twee verschillende redenen. Ten eerste kan worden gecontroleerd of economische positie daadwerkelijk zijn invloed op het stemgedrag verliest in de nieuwe politieke cultuur. De studie van Stonecash laat zien dat dit niet noodzakelijk het geval is.

Omdat cultureel stemgedrag een uit cultureel kapitaal voortkomende stellingname op vraagstukken rond individuele vrijheid, culturele diversiteit en sociale orde is, valt in de tweede plaats te verwachten dat cultureel stemgedrag toeneemt in de nieuwe politieke cultuur. Het zijn juist deze vraagstukken die in de nieuwe politieke cultuur saillant zijn geworden.

Concluderend kan worden gesteld dat het onderzoek naar klassengebonden stemgedrag zijn eigen blinde vlek creëert. Door het vermengen van economisch en cultureel kapitaal in één

klassenschema worden economisch en cultureel stemgedrag aan het oog onttrokken. Wat de rol is van economisch en cultureel stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur is daardoor onduidelijk. Met deze scriptie beoog ik deze onduidelijkheid weg te nemen aan de hand van de tweede onderzoeksvraag:

Verandert de rol van cultureel en economisch stemgedrag door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur?

5.3 Samenvatting en hypothesen

De tweede onderzoeksvraag is ingegeven door het onderscheid tussen cultureel stemgedrag en economisch stemgedrag. Beide typen stemgedrag kennen een andere achtergrond. Economisch stemgedrag komt voort uit het economisch kapitaal dat men bezit, cultureel stemgedrag komt voort uit het cultureel kapitaal dat men bezit. Deze verschillende achtergronden blijven in veel onderzoek verborgen omdat gebruik wordt gemaakt van klassenschema's waarin deze vormen van kapitaal samen zijn opgenomen. Denk hierbij aan het EGP-klassenschema. De afname van het klassengebonden stemgedrag dat Nieuwbeerta aantoonde is ook gemeten met het EGP-klassenschema. Uit deel één is gebleken dat de opkomst van de nieuwe politieke cultuur debet is aan deze afname. Stellingname op culturele vraagstukken hebben de arbeidersklasse en middenklasse tegen hun klassenbelangen in doen stemmen. De veronderstelling daarbij is dat cultureel stemgedrag is toegenomen. Dit wordt getoetst met hypothese 5:) *hoger opgeleiden zijn in de nieuwe politieke cultuur linkser gaan stemmen.*

Een eventuele toename van cultureel stemgedrag hoeft het economisch stemgedrag niet per definitie te verdringen. Dit wordt getoetst met hypothese 6: *economisch sterkeren zijn in de nieuwe politieke cultuur linkser gaan stemmen.* Waarom zou immers economisch stemgedrag afnemen als culturele issues belangrijker worden? Dit is niet noodzakelijk omdat een eventueel opkomend cultureel stemgedrag niet *ten koste van* economisch stemgedrag hoeft te gaan. Economisch en cultureel stemgedrag kunnen heel goed *naast elkaar* bestaan.

Hoofdstuk 6

Operationalisering, analyses en resultaten van het tweede deel

6.1 Operationalisering

Voor de toetsing van hypothese vijf en zes zijn drie nieuwe variabelen nodig. Dit zijn *inkomen*, *opleidingsniveau* en *culturele issuesaillantie-index*. In het bestand van Nieuwbeerta en Ganzeboom is zowel een vraag naar het persoonlijke inkomen als het huishoudinkomen opgenomen. Volgens Erikson (1984), (geciteerd in Houtman, 2003: 33-4), is het huishoudinkomen de beste operationalisering voor inkomen als marktpositie. Daarom is deze variabele gebruikt. Voor elke land/jaar combinatie is *huishoudinkomen* gestandaardiseerd. Hierdoor zijn alle scores op *huishoudinkomen* binnen het complete bestand vergelijkbaar (cf. Nieuwbeerta & Ganzeboom, 1996: 11).

Om de uiteenlopende classificering van het opleidingsniveau in verschillende landen enigszins vergelijkbaar te maken is in het bestand van Nieuwbeerta en Ganzeboom *opleidingsniveau* omgezet in een virtueel aantal jaren onderwijs dat nodig is voor het onderwijsniveau van de respondent. Voor de toetsing van de hypothese vijf en zes is deze variabele zonder bewerking overgenomen.

De *culturele issuesaillantie-index* is een samenvoeging van de *cultureel conservatieve* en *cultureel progressieve issuesaillantie-index* uit deel één.¹¹ Het gaat nu immers niet om de invloed van conservatieve en progressieve issues apart, maar om de invloed van de nieuwe politieke cultuur op het economisch en cultureel stemgedrag.

De variabele *rechts stemgedrag* is dezelfde variabele als gebruikt bij de analyses in deel één. Aangezien *huishoudinkomen* niet in elk bestand is opgenomen is het aantal land/jaar combinaties elf minder dan bij de vorige analyses (tabel 6.1). Het aantal respondenten is hierdoor, en door de vele missing values bij *huishoudinkomen*, gedaald tot 87431.

Tabel 6.1 Databestanden per land / jaar combinatie (1956-1990)

<i>Land</i>	<i>1956-1970</i>	<i>1971-1980</i>	<i>1981-1990</i>	<i>Totaal</i>	<i>Periode</i>
Australië			3	3	1985-1987
België		1		1	1975
Canada			1	1	1984
Denemarken		1		1	1972
Duitsland	1	2	6	9	1969-1990
Finland		2		2	1972-1975
Frankrijk		1		1	1978
Groot-Brittannië		2	6	8	1974-1990
Italië	1	1		2	1968-1975
Nederland	1	6	7	14	1970-1990
Noorwegen	1	2	3	6	1965-1990
Oostenrijk		1	3	4	1974-1989
Verenigde Staten	7	8	9	24	1956-1990
Zwitserland		1		1	1976
Totaal	11	28	38	77	1956-1990

6.2 Cultureel en economisch stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur

Voor de toetsing van hypothese zes en zeven wordt wederom een multilevel analyse verricht (tabel 6.2). Ook nu zijn er drie verschillende niveaus: land, jaar en respondent. De afhankelijke variabele is wederom *rechts stemgedrag*. Eerst is een nul-model geschat. Hieruit is gebleken dat er een multilevel structuur in de data aanwezig is.¹² In model één wordt eerst gecontroleerd of dat opleidingsniveau en inkomen functioneren als klasseindicator. In model één zijn *inkomen*, *opleiding*, *jaar* en *culturele issuesaillantie-index* als verklarende variabelen ingebracht. Dit is een significante verbetering ten opzichte van het nul-model.¹³ *Inkomen* en *opleiding* blijken conform hun status als klassenindicatoren te functioneren. Hoe hoger het inkomen of het opleidingsniveau, hoe rechtser men stemt. De variabelen *jaar* en *culturele issuesaillantie-index* blijken geen invloed te hebben op het stemgedrag. In model twee zijn de random slopes van zowel inkomen als opleiding op land- en jaarniveau geschat. Model twee is een significante verbetering ten opzichte van model één.¹⁴ De varianties van de random slopes van opleiding en inkomen blijken zowel op land als jaar niveau significant te zijn. Dit betekent dat de mate waarin mensen op basis van hun inkomen of opleidingsniveau links of rechts stemmen varieert per land en per jaar. Dit is een noodzakelijke voorwaarde voor de toetsing van hypothese vijf en zes. Met deze hypothesen wordt getoetst of deze variantie kan worden verklaard door de saillantie van culturele issues in een context (lees: land/jaar combinatie). Hiervoor dienen de interactie-effecten van de variabelen *opleiding* en *jaar* met de *culturele issuesaillantie-index* te worden geschat.

Tabel 6.2 Multilevel regressie analyse. Afhankelijke variabele is rechts stemgedrag. (N = 87431 in 77 land/jaar combinaties binnen 14 landen: Methode: Maximum likelihood) (1956-1990).

<i>Onafhankelijke variabelen</i>	<i>Model 1</i>	<i>model2</i>	<i>Model 2a</i>	<i>Model 2b</i>
Constante	-0.037	-0.027	-0.031	0.011
Inkomen	0.025***	-0.017	-0.044	-0.088
Opleiding	0.025***	0.066**	0.081**	0.072**
Culturele issue saillantie	-0.005	0.009	0.014	0.015
Jaar	0.000	-0.001	-0.001	-0.002
<i>Interactie-effecten</i>				
Culturele issue saillantie X opleiding			-0.021**	-0.021**
Culturele issue saillantie X inkomen			0.036	0.023
Jaar X opleiding				0.000
Jaar X inkomen				0.002*
Var. Land niveau	0.232**	0.229**	0.229**	0.229**
Var. Jaar niveau	0.010**	0.009**	0.009**	0.008**
Var. Individueel niveau	0.746***	0.735***	0.735***	0.734***
<i>Var. Random slopes op landniveau</i>				
Inkomen		0.012*	0.011*	0.010*
Opleiding		0.006*	0.005*	0.005*
<i>Var. Random slopes op jaarniveau</i>				
Inkomen		0.005**	0.004**	0.004**
Opleiding		0.002*	0.001*	0.001*
Deviantie	222719.8	221639.7	221632.5	221611.7
Δ DF	4	4	2	2

* p< 0.05; ** p< 0.01; *** p< 0.001

Dit is gedaan in model 2a. Model 2a blijkt een significante verbetering ten opzichte van model twee.¹⁵ Voor de toetsing van hypothese vijf dient te worden gekeken naar het interactie-effect van *opleiding* met *culturele issuesaillantie-index*. Het blijkt een significante negatieve coëfficiënt te zijn. Dit betekent dat in contexten waar culturele issues saillant zijn hoger opgeleiden linkser gaan stemmen. Hypothese 5: *hogere opgeleiden zijn in de nieuwe politieke cultuur linkser gaan stemmen*, wordt daarom aangenomen. Cultureel stemgedrag blijkt door de gestegen saillantie van culturele issues in de nieuwe politieke cultuur steeds belangrijker te worden. Het opleidingsniveau gaat in de loop der jaren steeds meer als cultureel kapitaal fungeren en steeds minder als indicator voor klassenpositie. Betekent dit dat economisch stemgedrag is afgenomen? Hiervoor dient te worden gekeken naar het interactie-effect van *inkomen* met de *culturele issuesaillantie-index*. De coëfficiënt blijkt positief en niet significant te zijn. Hypothese 6: *economisch sterkeren zijn in de nieuwe politieke cultuur linkser gaan stemmen*, wordt daarom verworpen. In tegenstelling tot wat wordt verondersteld

door de afname van het klassengebonden stemgedrag van EGP-klassen, is economisch stemgedrag niet afgenomen.

De studie van Stonecash waaruit blijkt dat economisch stemgedrag¹⁶ toeneemt in de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog was mede de aanleiding tot deel twee van deze scriptie. Zojuist is gebleken dat cultureel stemgedrag toeneemt en economisch stemgedrag *niet* afneemt door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur. Dat economisch stemgedrag niet afneemt door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur wil nog niet zeggen dat economisch stemgedrag niet is toe- of afgenomen in de tijd. De culturele issuesaillantie is weliswaar toegenomen de laatste decennia, dit is niet exact hetzelfde als het voortschrijden van de tijd. Het is goed mogelijk dat, zoals uit de studie van Stonecash blijkt, ondanks het gestegen belang van culturele issues het economisch stemgedrag toch is toegenomen (of afgenomen). Dit is interessant te weten omdat door de afname van het klassengebonden stemgedrag dat Nieuwbeerta aantoont juist wordt verondersteld dat individuele economische positie zijn belang heeft verloren voor het stemgedrag.

Om dit te controleren worden in model 2b de interactie-effecten geschat van *inkomen* en *opleiding* met *jaar*. Model 2b is een significante verbetering ten opzichte van model 2a.¹⁷ Het interactie-effect van *inkomen* met *jaar* is significant en positief. Dit betekent dat naarmate de jaren verstrijken economisch sterkeren in de westerse wereld rechtser zijn gaan stemmen. Dit correspondeert met de bevindingen van Stonecash over de Verenigde Staten. Het interactie-effect van *jaar* met *opleiding* wijkt niet significant af van nul en het interactie-effect van de *culturele issuesaillantie-index* met *opleiding* verandert niet ten opzichte van model 2a. Dit betekent dat het toegenomen culturele stemgedrag dus daadwerkelijk kan worden toegeschreven aan het gestegen belang van culturele issues. Omdat culturele vraagstukken in de westerse wereld belangrijker zijn geworden stemmen mensen met een hogere opleiding steeds vaker op een linkse, en mensen met een lagere opleiding steeds vaker op een rechtse partij. De toename van economisch stemgedrag heeft *niets* met het gestegen belang van culturele issues te maken.

6.3 Conclusies

Het door Houtman gemaakte onderscheid tussen economisch stemgedrag en cultureel stemgedrag blijkt nuttig te zijn voor het verklaren van stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur. Zoals verwacht neemt cultureel stemgedrag toe in contexten waar culturele issues

saillant zijn. Het opleidingsniveau gaat in dergelijke contexten steeds meer fungeren als cultureel kapitaal, en steeds minder als economisch kapitaal. Dat het opleidingsniveau vaak als een valide klassenindicator wordt gezien is echter niet vreemd. Ook nu blijkt dat hoger opgeleiden net als mensen met een hoog inkomen rechts stemmen. Echter, sinds de jaren zestig hebben alle landen onder studie een cultureel moderniseringsproces ondergaan. Hierdoor is individuele zelfbeschikking en het respecteren van culturele verschillen sterk geïnstitutionaliseerd geraakt. Onderwijs is hét socialiseringsinstituut voor deze waarden. Hoger opgeleiden zijn dan ook degenen die deze waarden het sterkst internaliseren. In landen waar culturele modernisering nog niet zo ver is als in de landen hier onder studie, is het verband tussen cultureel progressieve waarden en het opleidingsniveau niet aanwezig, of zelfs negatief (cf. Houtman, 2003: 85-7). Naarmate culturele modernisering voortschrijdt, wordt het opleidingsniveau steeds minder een klasseindicator, en steeds meer een indicator voor cultureel kapitaal. Dit verklaart ook het verband tussen cultureel progressieve waarden en de middenklasse. Het is echter niet vanwege haar economische positie dat zij cultureel progressief is. Dat komt door haar hoge opleidingsniveau. Want: “They are usually exposed to a number of unconventional ideas in higher education. These experiences (...) encourage a degree of distance from absolutist, socially conservative moralities.” (Brint, 1997: 134). Daarom worden hoger opgeleiden door de cultureel progressieve politiek van nieuw-links aangetrokken en gaan zij linkser stemmen. De ‘absolute sociaal conservatieve moraal’ uit het citaat van Brint, die door nieuw-rechts wordt benadrukt, zorgt er voor dat de arbeidersklasse rechtser gaat stemmen. Dit wordt echter niet ingegeven door haar zwakke economische positie, maar door haar lage opleidingsniveau en gebrekkige cultureel kapitaal.

De operationalisering van het concept klasse heeft grote invloed op resultaten van onderzoek naar klassengebonden stemgedrag. Als wordt gesteld dat het klassengebonden stemgedrag afneemt, impliceert dat namelijk dat economische positie minder belangrijk wordt voor het stemgedrag. Als echter een zuivere klasseindicator wordt gebruikt zoals het inkomen blijkt dit niet het geval. Ondanks de opkomst van de nieuwe politieke cultuur is het economisch stemgedrag toegenomen. Dit is door de gebruikte operationalisering van studies naar het klassengebonden stemgedrag aan het oog onttrokken. Door tegelijkertijd de invloed van het opleidingsniveau en het inkomen op het stemgedrag te onderzoeken is dit eenvoudig op te lossen. Hierdoor kan een antwoord worden gegeven op de tweede onderzoeksvraag: *verandert de rol van cultureel en economisch stemgedrag door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur?*

De rol van cultureel stemgedrag verandert zeker door de nieuwe politieke cultuur. Omdat in westerse samenlevingen vraagstukken rond individuele vrijheid en sociale orde steeds meer de politiek zijn gaan bepalen is cultureel kapitaal steeds belangrijker geworden voor het stemgedrag. Cultureel kapitaal brengt daarbij een polarisatie te weeg in het politieke domein dat tegengesteld is aan de polarisatie over economische vraagstukken. Als opleidingsniveau fungeert als economisch kapitaal leidt het tot een stem op rechts, als opleidingsniveau fungeert als cultureel kapitaal leidt het tot een stem op links. De afgelopen decennia is in de westerse wereld door de gestegen culturele issuesaillantie het opleidingsniveau steeds meer gaan fungeren als cultureel kapitaal. In contexten waar culturele issues saillant zijn is daarom het cultureel stemgedrag toegenomen. De rol van cultureel stemgedrag verandert dus *door* de nieuwe politieke cultuur.

Economisch stemgedrag is ook toegenomen de afgelopen decennia. Dit is echter niet dankzij, maar ondanks de gestegen saillantie van culturele issues. De gevonden toename van economisch stemgedrag in de Verenigde Staten door Stonecash is geen uitzondering. De gehele westerse wereld kent een toename van economisch stemgedrag. Deze toename loopt *synchroon met* de opkomst van de nieuwe politieke cultuur, maar komt niet *door* de nieuwe politieke cultuur.

Deel 3

Het is cultuur, domoor!

“Although in this study some class-based explanations were not corroborated, this does not mean that the entire class perspective has to be rejected. It still offers various possibilities for explaining between-country and over-time variations in class voting.” (Nieuwbeerta, 1995: 201)

Hoofdstuk 7

Bevindingen en blinde vlekken

7.1 Beantwoording van de probleemstelling

Bestaande studies naar de opkomst van de nieuwe politieke cultuur en het klassengebonden stemgedrag hebben nieuwe vragen opgeroepen. Blinde vlekken in de huidige onderzoekspraktijk, en veronderstellingen in bestaande theorieën hebben geleid tot de probleemstelling van deze scriptie: *wat is de aard van de nieuwe politieke cultuur, welke invloed heeft de nieuwe politieke cultuur op het klassengebonden stemgedrag, en wat is de invloed van economisch en cultureel kapitaal op het stemgedrag in de nieuwe politieke cultuur?*

Het blijkt dat de nieuwe politieke cultuur niet louter uit cultureel progressief is: zij kent ook een cultureel conservatief aspect. Cultureel progressieve issues worden wel eerder saillant dan cultureel conservatieve issues. Dit heeft een andere invloed op de middenklasse dan op de arbeidersklasse. Door de opkomst van cultureel progressieve kwesties in de politiek gaat de middenklasse linkser stemmen. Door de opkomst van cultureel conservatieve kwesties gaat de arbeidersklasse rechtser stemmen, én vervreemdt de middenklasse van rechts. Omdat cultureel progressieve issues eerder opkomen dan cultureel conservatieve issues is de middenklasse eerder tegen haar klassenbelangen in gaan stemmen dan de arbeidersklasse.

Dit betekent niet dat individuele economische positie minder belangrijk is geworden voor het stemgedrag: economisch stemgedrag is de laatste decennia *zelfs toegenomen*. De nieuwe politieke cultuur heeft daar niets mee van doen. De nieuwe politieke cultuur heeft er wel voor gezorgd dat cultureel stemgedrag is toegenomen. Door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur is naast de economische breuklijn ook een culturele breuklijn belangrijk geworden in het politieke domein. De middenklasse stemt op basis van economische vraagstukken rechts en op basis van culturele vraagstukken links. De arbeidersklasse stemt op basis van economische

vraagstukken links en op basis van culturele vraagstukken rechts. Door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur is dit cross-pressure mechanisme versterkt, en daarom is het klassengebonden stemgedrag afgenomen.

7.2 De blinde vlek van Inglehart

Volgens Ignazi is het bij grote volksdelen gistende onbehagen in de door Inglehart beschreven postmoderne samenleving lang onbeantwoord gebleven in de politiek. Een 'lack of interpreters' (2003: 201) is daar volgens hem de oorzaak van. Dit is echter niet alleen het geval in het politieke domein. Ook de wetenschapper Inglehart heeft dit niet doorzien. Ondanks dat er reeds begin jaren zeventig studies zijn waaruit blijkt dat niet iedereen onverdeeld enthousiast is over het emancipatiestreven van minderheidsgroepen en het aanvechten van de legitimiteit van de bestaande autoriteiten (cf. Ransford, 1972). Vanaf midden jaren zeventig heeft dit tot de stille contrarevolutie geleid zoals in deel één is aangetoond. In dezelfde periode ziet Inglehart de nieuwe politieke cultuur als de opkomst van louter cultureel progressieve thema's. Als in 1977 zijn studie 'The Silent Revolution' uitkomt is de stille contrarevolutie echter al ingezet. Inglehart benadrukt dat de stille revolutie door de middenklasse gedragen wordt. Dat dit tot rancune leidt bij de arbeidersklasse en tot de opkomst van nieuw-rechts gaat volledig aan hem voorbij.

Het meetinstrument waarmee Inglehart de stille revolutie aantoonde is hier mede debet aan. De postmaterialisme-index, die hij gebruikt om aan te tonen dat door het opgroeien in materiële welvaart steeds meer mensen de nadruk leggen op niet-materiële zaken, meet niet wat Inglehart wil meten (Flanagan 1979; 1987; Houtman, 2003). Kort gesteld meet deze index niet of mensen niet-materiële zaken steeds belangrijker vinden dan materiële zaken. De twee items die niet-materiële zaken beogen te meten, meten louter libertarisme. De twee items die materiële zaken beogen te meten, meten autoritarisme en het belang dat aan inflatiebeperking wordt toegekend (cf. Houtman, 2003: 68). De items die postmaterialisme trachten te meten, meten dus alleen culturele progressiviteit. Dan is het ook niet opmerkelijk dat Inglehart postmaterialisme louter een cultureel progressief karakter geeft.

Ook de stelling dat steeds minder de nadruk wordt gelegd op de verdeling van de schaarse middelen in de nieuwe politieke cultuur wordt door Inglehart gebaseerd op deze index. Er staat echter maar één item in dat een economisch vraagstuk aanhaalt: de bestrijding van inflatie. De bestrijding van inflatie is echter niet zozeer een vraagstuk over de verdeling van

de middelen. Het is een vraagstuk over algemene economische stabiliteit. Dit zet de stelling dat polarisatie omtrent economische vraagstukken afneemt in de nieuwe politieke cultuur ook op losse schroeven.

Inglehart heeft kortom door een gebrekkig meetinstrument te gebruiken zichzelf blind gemaakt voor bestaande ontwikkelingen. Niet alleen cultureel progressieve issues worden saillant, ook cultureel conservatieve issues. Daarnaast ontrekt zijn meetinstrument aan het zicht of de opkomst van de nieuwe politieke cultuur het klassengebonden stemgedrag verdringt.

7.3 De blinde vlek van Stonecash

Een studie van Stonecash (2000) was mede de aanleiding tot deel twee van deze scriptie. Hierin toont hij dat mensen met een hoog inkomen steeds rechtser zijn gaan stemmen in de Verenigde Staten na de tweede wereldoorlog. Daarom stelt hij dat het klassengebonden stemgedrag, in tegenstelling tot wat velen beweren, niet is afgenomen. Wanneer hij alle theorieën beschrijft waarmee de veronderstelde afname van het klassengebonden stemgedrag wordt verklaard stelt hij over de theorie van Inglehart: “To ask a series of questions that do not ask about material conflicts, and then use the results to argue that material concerns are declining is surely one of the oddest logics of analysis ever presented in social science” (2000: 152). In dezelfde studie waarin Stonecash aantoont dat het klassengebonden stemgedrag is toegenomen, toont hij ook de trend in het verband tussen opleidingsniveau en stemgedrag. De trend noemt hij een trendloze fluctuatie. Op basis van dezelfde gegevens zou ik zeggen dat hoger opgeleiden sinds de jaren zestig steeds linkser zijn gaan stemmen.¹⁸ Daarmee heeft hij de effecten van cultureel stemgedrag onder ogen, maar niet het juiste interpretatiekader om dit ook als gevolg van cultureel stemgedrag te begrijpen.

Dat het klassengebonden stemgedrag ondermijnd zou zijn vanwege culturele vraagstukken wordt wel door hem aangehaald: “Another body of research suggested that the working class was not inclined to vote their class interests because they were prone to authoritarianism and intolerance and were driven by other concerns, from cultural issues to racial hostilities” (2000: 146). Dit wimpelt hij weg door te wijzen op het verband tussen inkomen en stemgedrag. Daarbij gaat hij er aan voorbij dat de stellingname op culturele issues en de vijandige houding jegens etnische minderheden uit zijn citaat worden veroorzaakt door het lage opleidingsniveau van de arbeidersklasse, niet door hun zwakke economische positie.

Waarschijnlijk brengt hij de afnemende trend van het verband tussen opleidingsniveau en stemgedrag daarom niet in verband met de steeds rechtser stemmende lager opgeleiden.

Stonecash is kortom ziende blind. Hij heeft wel de uitkomsten die er op wijzen dat cultureel stemgedrag is toegenomen, maar niet het juiste theoretische waarnemingskader om deze uitkomsten te interpreteren. Daarnaast verwijst hij de theorie dat cultureel conservatieve opvattingen binnen de arbeidersklasse leiden tot een stem tegengesteld aan hun klassenbelangen vanwege de toename van economisch stemgedrag ten onrechte naar de schroothoop.

7.4 De blinde vlek in onderzoek naar klassengebonden stemgedrag

Volgens Stonecash is het klassengebonden stemgedrag toegenomen in de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog. Volgens Nieuwbeerta is het daar juist afgenomen in deze periode. Deze afname vindt Nieuwbeerta voor meerdere westerse landen. Voor deze landen is in deel twee van deze scriptie aangetoond dat het economisch stemgedrag, dat Stonecash klassengebonden stemgedrag noemt, is toegenomen. Hoe kan dit?

Als klassengebonden stemgedrag wordt gemeten door het verband tussen de arbeidersklasse en links en het verband tussen de middenklasse en rechts wordt verondersteld dat deze verbanden er zijn vanwege economische belangen. De arbeidersklasse stemt links vanwege de herverdelingspolitiek van linkse partijen, de middenklasse stemt rechts vanwege de bescherming van de status quo door rechtse partijen. Als het klassengebonden stemgedrag wordt gemeten met een niet-zuivere klassenindicator zoals het EGP-klassenschema, dat zowel economisch kapitaal als cultureel kapitaal in zich herbergt, is niet zeker of een afname in het klassengebonden stemgedrag wordt veroorzaakt omdat het nastreven van economische belangen afneemt. Het kan evengoed zo zijn dat stemmen vanwege economische belangen aan het oog wordt onttrokken door de verschillende stemmechanismen die voortkomen cultureel en economisch kapitaal in EGP-klassen.

De concepten klasse en klassengebonden stemgedrag zijn door Nieuwbeerta als louter *beschrijvend* gebruikt. Het gaat daarbij louter om het *verband* tussen EGP-klassen en stemgedrag. Dat vind ik niet bevredigend. Klasse en klassengebonden stemgedrag dienen als *verklarende* concepten te worden gebruikt. In de klassenanalyse van Marx is een klasse een categorie mensen die een gezamenlijke economische positie deelt. Als klasse als verklarend concept wordt gebruikt, betekent klassengebonden actie dat *op basis van* een gedeelde

economische positie wordt getracht de economische verhoudingen in een samenleving te veranderen. In democratieën wordt dit gedaan via parlementaire weg. Klassengebonden stemgedrag houdt dan in dat *op basis van* een gedeelde economische positie wordt getracht de economische verhoudingen te veranderen door te stemmen op een linkse partij. Feitelijk kan dit louter worden getoetst door stemgedrag indirect te meten. Als klassengebonden stemgedrag direct wordt gemeten is het noodzakelijk dat een klassenindicator wordt gebruikt die niets anders meet dan economische positie. Het EGP-klassenschema voldoet niet aan dit criterium. Omdat EGP-klassen twee statushiërarchieën in zich herbergen kan van stemgedrag van EGP-klassen niet worden verzekerd dat het louter is gebaseerd op een gedeelde economische positie. Hierdoor ontstijgt de analyse van klassengebonden stemgedrag met EGP-klassen het beschrijvende niveau niet.

Als klassengebonden stemgedrag direct wordt gemeten en moet fungeren als *verklarend* concept, dient het op zijn minst te worden gedaan met een zuivere klassenindicator. In de huidige economische verhoudingen is het inkomen daarvoor geschikt. In de klassenanalyse wordt de validiteit van een klassenschema vaak afgemeten aan de mate waarin het in staat is om verschillen in inkomen te verklaren (Wright, 1979).

In deel één van deze scriptie is stemmen op basis van het EGP-klassenschema klassengebonden stemgedrag genoemd. Om verwarring te voorkomen is in deel twee stemmen op basis van inkomen economisch stemgedrag genoemd. Dit heeft meer te maken met de reïficatie van het stemmen op basis van EGP-klassenschema tot *het* klassengebonden stemgedrag in de politieke sociologie, dan met de daadwerkelijke waarde daarvan. Als Stonecash beweert dat het klassengebonden stemgedrag niet is afgenomen in de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog, terwijl Nieuwbeerta beweert dat het klassengebonden stemgedrag daar wel is afgenomen in deze periode, zit, in het licht van het voorgaande, Stonecash dichter bij de waarheid dan Nieuwbeerta. Dit geldt ook voor de uitkomsten van het economisch stemgedrag in deel twee van deze scriptie. Wat mij betreft is in de westerse wereld het klassengebonden stemgedrag niet afgenomen sinds de Tweede Wereldoorlog. Het is toegenomen.

7.5 De blinde vlek van Nieuwbeerta

Nieuwbeerta is het amper gelukt de afname van het klassengebonden stemgedrag van EGP-klassen, en de verschillen hierin tussen landen, te verklaren met theorieën ontleend aan de

klassenanalyse. Desondanks raadt hij in het citaat waar dit hoofdstuk mee opent aan om hier toch mee door te gaan. Door politiek te degraderen tot een democratische klassenstrijd, en de overtuiging dat elke handeling of overtuiging in het politieke domein voortkomt uit iemands economische positie, verblindt Nieuwbeerta zichzelf voor andere verklaringen. Hierdoor ziet hij twee zaken over het hoofd. Twee zaken die niets met economische vraagstukken of klassenpositie te maken hebben, maar alles met culturele vraagstukken en cultureel kapitaal. In de eerste plaats is de afname van het klassengebonden stemgedrag van EGP-klassen te verklaren door de opkomst van de nieuwe politieke cultuur. De toename van het belang van culturele kwesties rond individuele vrijheid en sociale orde zijn debet aan deze afname, niet economische ontwikkelingen zoals op verschillende wijzen tevergeefs is getoetst door Nieuwbeerta.

In de tweede plaats plaatst Nieuwbeerta zich in een traditie in de (politieke) sociologie waarbij iemands economische positie wordt gezien als bepalend voor al zijn handelen, en elke denkbare stratificatie wordt gedegradeerd tot klassenpositie. Dit blijkt ook uit zijn pleidooi om de verklaring van de afname van het klassengebonden stemgedrag te blijven zoeken in de klassenanalyse, en om hiervoor nog betere methoden en data te gebruiken dan hij zelf heeft gedaan (1995: 193-208). Dat de theorieën die zijn ontleend aan de klassenanalyse niet deugen is in de traditie waarin Nieuwbeerta zich plaatst ondenkbaar. Als van de klassenanalyse afgeleide hypothesen worden verworpen, ligt dit binnen deze traditie niet aan de theorie maar aan de gebruikte methode (cf. Houtman, 2003: 104-6). Door deze benadering blijft de gebruikte theorie gevrijwaard van kritische reflectie. Hierdoor wordt de rol van cultureel kapitaal voor het stemgedrag over het hoofd gezien.

Door gebruik van een zuivere klasseindicator als het inkomen wordt cultureel kapitaal niet meer vermengd met klassenpositie. Hierdoor wordt klassengebonden stemgedrag gemeten zonder dat zij door cultureel stemgedrag wordt beïnvloed. Dan blijkt dat economische positie helemaal niet zijn waarde verliest voor het bepalen van stemgedrag. Als wordt gemeten met een zuivere klassenindicator blijkt het klassengebonden stemgedrag juist toe te nemen in de afgelopen decennia. Deze toename staat los van de nieuwe politieke cultuur. Door de nieuwe politieke cultuur is cultureel stemgedrag toegenomen, maar dit heeft het klassengebonden stemgedrag niet weggedrukt. Klassengebonden stemgedrag en cultureel stemgedrag bestaan naast elkaar, en gaan niet ten koste van elkaar.

Nieuwbeerta heeft gelijk dat de klassenanalyse nog steeds een nuttig instrument is. Door te vervallen in economisch determinisme onttrekt hij dit echter aan het zicht. Niet door

veranderende economische verhoudingen gaan EGP-klassen tegen hun klassenbelangen in stemmen. Dit komt door culturele veranderingen. Klassegebonden stemgedrag neemt niet af in de westerse wereld. Het vermengen van een culturele en economische statushiërarchie ontrekt een toename van het klassegebonden stemgedrag aan het zicht. Het is cultuur, domoor!

Noten

---

¹ Aangezien het voor ecologische issues vaak onduidelijk is of ze te onderscheiden zijn van economische issues, blijven ze in deze studie verder buiten beschouwing.

² Principale componenten analyse op deze twee items levert een factor op die 54% van de variantie verklaart. De factorladingen van deze items zijn beide 0.740.

³ Principale componenten analyse op deze twee items levert een factor op die 51% van de variantie verklaart. De factorladingen van deze items zijn beide 0.710.

⁴ De uitschieter in 1960 is de cultureel progressieve issue saillantie in de Verenigde Staten. Als deze uitschieter wordt weggelaten ontstaat hetzelfde beeld van een stijgende cultureel progressieve issue saillantie in deze periode. De stijging is dan zelfs sterker ($r = 0.204^{**}$).

⁵ Voor de toetsing van hypothese twee wordt door het inbrengen van een verklarende variabele één vrijheidsgraad gebruikt voor elke multilevel analyse. Om significant te verschillen moet de deviantie ten opzichte van het nul-model dalen met minstens 2.706 (10% niveau).

⁶ Dit nul-model is niet in de tabel opgenomen, maar wel geschat. 14.3% van de variantie in stemgedrag blijkt op contextniveau te liggen. 85.7% van de variantie in stemgedrag wordt dus verklaard door individuele kenmerken en 14.3% door verschillen in context. Er is dus een multilevel structuur in de data aanwezig.

⁷ In totaal zijn door deze verklarende variabelen negen vrijheidsgraden gebruikt. De deviantie van model één is 5383.5 lager dan de deviantie van het nul-model. De deviantie kent een Chi-kwadrat verdeling en is een maat voor de fit van het model met de data. Een verschil van meer dan vijfduizend in deviantie voor het opnemen van slechts negen vrijheidsgraden toont dat model één overduidelijk een significante verbetering is ten opzichte van het nul-model.

⁸ Er zijn twaalf vrijheidsgraden gebruikt voor het schatten van model twee. De deviantie daalt met 2916.3 ten opzichte van model één, waardoor model twee een significante verbetering blijkt.

⁹ Er zijn twaalf vrijheidsgraden gebruikt voor het schatten van model 2a. De deviantie daalt met 22.7 ten opzichte van model twee. Dit verschil is significant.

¹⁰ Overall waar 'hij' of 'hem' staat mag vanzelfsprekend ook 'zij' respectievelijk 'haar' worden gelezen. Voor 'zijn' ligt dit moeilijker: hiervoor mag 'haar' worden gelezen, maar alleen daar waar het fungeert als bezittelijk voornaamwoord.

¹¹ Principale componenten analyse op deze vier items levert een factor op die 36% van de variantie verklaart. De factorladingen van deze items variëren van 0.230 tot 0.740.

¹² Dit nul-model is niet in de tabel opgenomen, maar wel geschat. 23.4% van de variantie in stemgedrag blijkt op contextniveau te liggen. 76.6% van de variantie in stemgedrag wordt dus verklaard door individuele kenmerken en 23.4% door verschillen in context. Er is dus een multilevel structuur in de data aanwezig, zoals ook al gevonden in hoofdstuk 4 van deze scriptie.

¹³ Er zijn vier vrijheidsgraden gebruikt voor het schatten van model één. De deviantie daalt met 443.9 ten opzichte van het nul-model. Dit verschil is significant.

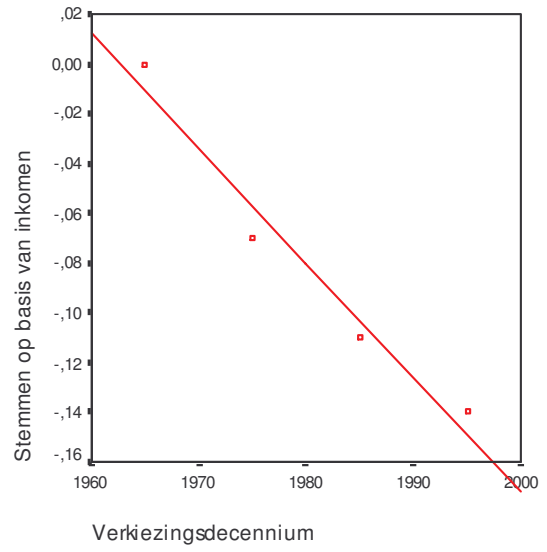
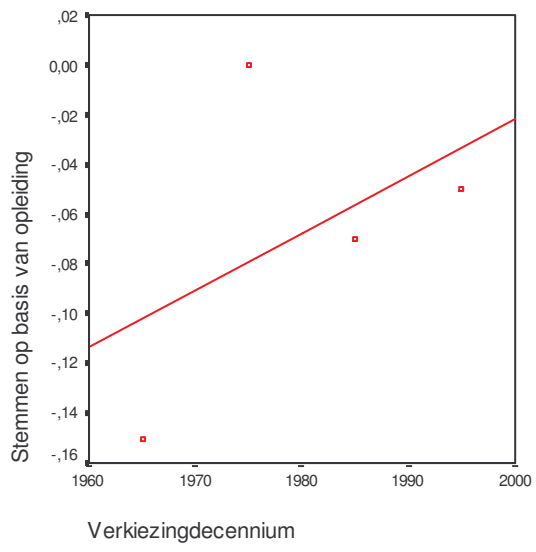
¹⁴ Er zijn vier vrijheidsgraden gebruikt voor het schatten van model twee. De deviantie daalt met 1080.1 ten opzichte van model één. Dit verschil is significant.

¹⁵ Er zijn twee vrijheidsgraden gebruikt voor het schatten van model 2a. De deviantie daalt met 7.2 ten opzichte van model twee. Dit verschil is significant.

¹⁶ Stonecash noemt het stemmen op basis van inkomen gewoon klassengebonden stemgedrag. Om verwarring te voorkomen wordt het hier nog economisch stemgedrag genoemd. In het afsluitende hoofdstuk wordt op deze kwestie nog uitgebreid ingegaan.

¹⁷ Er zijn twee vrijheidsgraden gebruikt voor het schatten van model 2b. De deviantie daalt met 20.8 ten opzichte van model 2a. Dit verschil is significant.

¹⁸ Als vanaf de jaren zestig de trend wordt gevolgd van het verband tussen opleidingsniveau en links stemgedrag blijkt dat hoger opgeleiden minder rechts gaan stemmen. Zie de trendlijn in de eerste puntenwolk waarin de coëfficiënten van het verband tussen opleiding en links stemgedrag van Stonecash (2000: 143) zijn geplott met de periode. Dit terwijl in de studie van Stonecash mensen met een hoog inkomen rechtser zijn gaan stemmen in deze periode. Zie hiervoor de trendlijn in de tweede puntenwolk waarin de coëfficiënten van het verband tussen inkomen en links stemgedrag van Stonecash (2000: 143) zijn geplott. Dit alles geeft aan dat opleidingsniveau een niet-zuivere klassenindicator is. Door het cultureel kapitaal dat het ook indiceert gaan hoger opgeleiden steeds linkser stemmen in de Verenigde Staten.

Literatuur

- Achterberg, P. (2005a). Class voting in the New Political Culture. Economic, Cultural, and Environmental voting in late modern countries. *Forthcoming*.
- Achterberg, P. (2005b). The Decline in Class Voting and The New Political Culture. A Twenty Nation Survey. *Forthcoming*.
- Achterberg, P. (2005c). Op weg naar een nieuwe politieke cultuur. Klassen en stemgedrag in laatmoderne samenlevingen. *Sociologie*, 1(1), 70-89.
- Achterberg, P., & Houtman, D. (2003). Het spook van de rechtse arbeidersklasse: Een culturele verklaring voor 'tegennatuurlijk' stemgedrag. *Sociologische Gids*, 50(1), 8 - 25.
- Brint, S. (1984). "New-class" and Cumulative Trend Explanations of the Liberal Political Attitudes of Professionals. *The American Journal of Sociology*, 90(1), 30 - 71.
- Brint, S. (1985). The Political Attitudes of Professionals. *Annual Review of Sociology*, 11, 389 - 414.
- Brint, S., Cunningham, W. L., & Li, R. S. K. (1997). The Politics of Professionals in Five Advanced Industrial Societies. In T. N. Clark & M. Rempel (Eds.), *Citizen Politics in Post-Industrial Societies* (pp. 113 - 142). Boulder, Colorado: Westview Press.
- Budge, I., Klingemann, H.-D., Volkens, A., Bara, J., & Tanenbaum, E. (2001). *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors, and Governments 1945-1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, T. N. (2001a). The Debate over "Are Social Classes Dying?" In T. N. Clark & S. M. Lipset (Eds.), *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification* (pp. 273 - 319). Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Clark, T. N. (2001b). What Have We Learned in a Decade on Class and Party Politics? In T. N. Clark & S. M. Lipset (Eds.), *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification* (pp. 9 - 38). Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Clark, T. N., & Lipset, S. M. (1991). Are Social Classes Dying? *International Sociology*, 6 (4), 397 - 410. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Clark, T. N., & Rempel, M. (Eds.). (1997). *Citizen Politics in Post-Industrial Societies*. Boulder: WestviewPress.
- Erikson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). *The Constant Flux. A Study Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Evans, G. (Ed.). (1999). *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context*. Oxford: Oxford University Press.
- Flanagan, S. C. (1979). Value Change and Partisan Change in Japan: The Silent Revolution Revisited. *Comparative Politics*, 11, 253 - 278.

- Flanagan, S. C. (1987). Value change in Industrial Societies. *The American Political Science Review*, 81(4), 1303 - 1319.
- Flanagan, S. C., & Lee, A.-R. (2003). The new politics, culture wars, and the authoritarian-libertarian value change in advanced industrial democracies. *Comparative Political Studies*, 36(3), 235 - 270.
- Graaf, P. M. d., & Kalmijn, M. (2001). Trends in the Intergenerational Transmission of Cultural and Economic Status. *Acta Sociologica*, 44, 51 - 66.
- Grabb, E. G. (1979). Working-class Authoritarianism and Tolerance of Outgroups: A Reassessment. *Public Opinion Quarterly*, 43, 36-47.
- Grabb, E. G. (1980). Marxist Categories and Theories of Class: The Case of Working Class Authoritarianism. *Pacific Sociological Review*(23), 359-376.
- Hooghe, M. R. J., & Houtman, D. (2003). Omstreden instituties. *Sociologische Gids*, 50(2), 115 -130.
- Houtman, D. (2001). Class, Culture and Conservatism. Reassessing Education as a Variable in Political Sociology. In T. N. Clark & S. M. Lipset (Eds.), *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification* (pp. 161-195). Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Houtman, D. (2003). *Class and Politics in Contemporary Social Science. "Marxism Lite" and its blind spot for culture*. New York: Aldine de Gruyter.
- Hunter, J. D. (1991). *Culture Wars: The Struggle to Define America*. New York: Basic Books.
- Ignazi, P. (1992). The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe. *European Journal of Political Research*, 22(1), 3-34.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997a). *Modernization and Postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997b). The Trend Toward Postmaterialist Values Continues. In T. N. Clark & M. Rempel (Eds.), *Citizen Politics in Post-Industrial Societies* (pp. 57 - 66). Oxford: Westview Press.
- Klatch, R. E. (1999). *A Generation Divided*. Berkeley: University of California Press.
- Koster, W. d., & Waal, J. v. d. (2005). *Modernisering, cultuur en politiek. Een onderzoek naar culturele waardeoriëntaties in de politieke sociologie*. Paper presented at the Marktdag voor de Sociologie, Brussel.

- Kriesi, H. (1989). New Social Movements and the New Class in the Netherlands. *American Journal of Sociology*, 94(5), 1078 - 1116.
- Lipset, S. M. (1959). Democracy and Working-Class Authoritarianism. *American Sociological Review*, 24(4), 482 - 501.
- Lipset, S. M. (1960). *Political Man*. Garden City N.Y.: Doubleday & Company. Inc.
- Lipset, S. M. (1981). *Political Man. The Social Bases of Politics* (2 ed.). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Lyons, P. (1996). *New Left, New Right, and the legacy of the sixties*. Philadelphia: Temple University Press.
- Nieuwebeerta, P. (1995). *The Democratic Class Struggle in Twenty Countries 1945-1990*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Nieuwebeerta, P. (2001). The Democratic Class Struggle in Postwar Societies: Traditional Class Voting in Twenty Countries, 1945-1990. In T. N. Clark & S. M. Lipset (Eds.), *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification* (pp. 121 - 136). Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Nieuwebeerta, P., & Ganzeboom, H. B. G. (1996). *International Social Mobility and Politics File: documentation of an integrated dataset of 113 national surveys held in 16 countries, 1956-1991/ 1996*. - (Steinmetz archive codebook; P1145). Unpublished manuscript, Amsterdam.
- Nieuwebeerta, P., & Graaf, N. D. d. (1999). Traditional Class Voting in Twenty Postwar Societies. In G. Evans (Ed.), *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context* (pp. 23 - 56). New York: Oxford University Press.
- Nieuwebeerta, P., Graaf, N. D. d., & Ultee, W. (2000). The Effects of Class Mobility on Class Voting in Post-War Western Industrialized Countries. *European Sociological Review*, 16(4), 327-348.
- Nieuwebeerta, P., & Ultee, W. (1999). Class Voting in Western industrialized countries, 1945-1990: Systematizing and testing explanations. *European Journal of Political Research*, 35, 123-160.
- Pakulski, J. (2001). Class Paradigm and Politics. In T. N. Clark & S. M. Lipset (Eds.), *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification* (pp. 137 - 160). Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Plotke, D. (2001). The succes and anger of the modern American right. In D. Bell (Ed.), *The Radical Right* (3 ed., pp. xi - lxxvi). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Ransford, H. E. (1972). Blue Collar Anger. *American Sociological Review*, 37(3), 333-346.
- Stonecash, J. M. (2000). *Class and party in American politics*. Colorado: Westview Press.

Weakliem, D. L., & Heath, A. F. (1999a). Resolving Disputes about Class Voting in Britain and the United States: Definitions, Models, and Data. In G. Evans (Ed.), *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context* (pp. 281 - 307). Oxford: Oxford University Press.

Weakliem, D. L., & Heath, A. F. (1999b). The Secret Life of Class Voting: Britain, France, and the United States since the 1930s. In G. Evans (Ed.), *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context* (pp. 97 - 136). Oxford: Oxford University Press.

Wright, E. O. (1979). *Class Structure and Income Determination*. New York: Academic Press Inc.

Wright, E. O. (1985). *Classes*. London: The Thetford Press.